

ESZTERHÁZY PÁL

MARS HUNGARICUSA.

ÍRTA

BUBICS ZSIGMOND

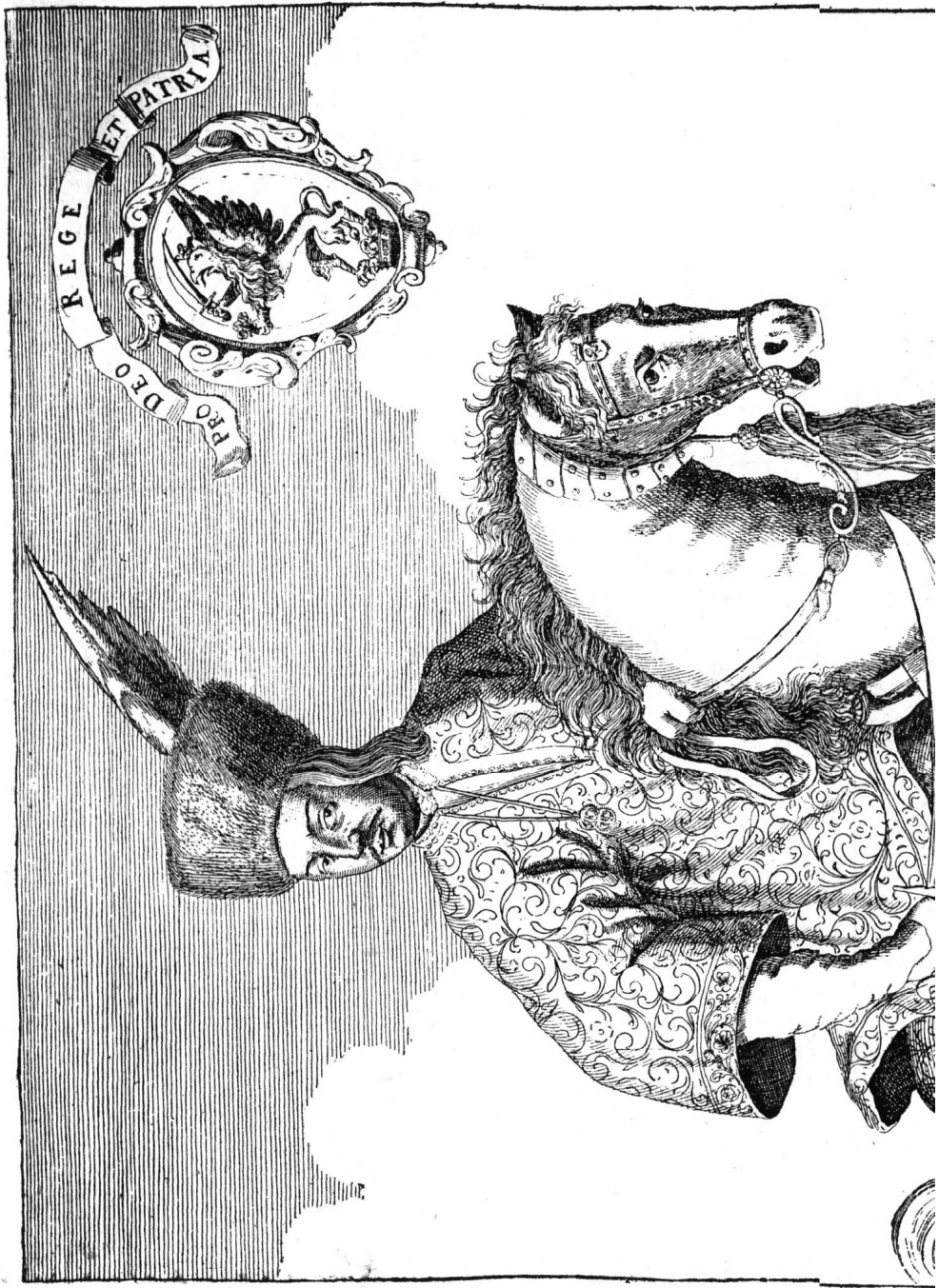
KASSAI PÜSPÖK

A M. T. AKADEMIA LEVELEZŐ TAGJA.

HAT MELLÉKLETTEL ÉS A SZÖVEGBE NYOMOTT HAT TERVRAJZZAL.

BUDAPEST.

1895.

Illustratum Com. Dni Dni Paulus Eszterházy de Galantha porpctus in Fr. dno V. G. Pontem Imperij Eques Comitatus Soproniensis Supremus Co. m. Sacerdos Regij M. C. Conciliaris, Camerarius, eiusdemq. per Hungariam Curia Magister, nec non Militia Hungarica contra Turcam, Gener. ab. V. p. p. r. m. — Praefectus, Act. sua Ann. 36. MDCCLXI.

ESTERHÁZY PÁL 1664-BEN.

Az eredeti metszet királyunk Ő Felségének birtokában van. A szemlélő előtt elterülő térségen Sziget, Türbék, Segesd, Berzence, Babocsa, Baranya, Eszék és Kanizsa láthatók, melyek vivásában Eszterházy Pál vitézül résztvevett.

Hazánk történetének legsíralmasabb, de sok tekintetben a magyarság derékségét bizonyítva, legfontosabb időszakai közé tartozik az a 146 év, mely Budának 1540-ben történt elfoglalásától annak 1686-ban történt felszabadításáig lefolyt. Szakadatlan, meg nem szűnő küzdelmek hosszú láncolata volt ez a másfél százados korszak, mely bőven termelte a nagyokat, nem csupán a harcz mezeje, de a szellemi küzdelmek számára is.

Es e nagyok között nem dícstelen, nem is az utolsó helyek egyikét foglalta el az a férfiú, kiről, s kinek írói munkásságáról akarok néhány lapon át szólni, s őt jobban, mint a hogy ez eddig történt, megismertetni hazánk közönségével.

Az ősrégi Eszterházy családnak egyik tagja ez, Pál *Eszterházy*
gróf, egy nem kevésbé nagy emlékű atyának, gr. Esz- *Pál élete*
terházy Miklós nádornak és írónak szülöttje. Ő 1635-ben szeptember 8-án a kismartoni várban látta meg a napvilágot, s atyja, ki e gyermekét kiválóan szerette, a leggondosabb nevelésben részesíté, melyet maga vezetett 1645 szeptember 11-én bekövetkezett haláláig. Nem sokára ez után, atyja végső akarata értelmé-

ben, az akkor hírneves gráci collegiumba adatott, hol ugyanez időben Ferdinánd és Lipót magyar királyi hercegek — később IV. Ferdinánd és I. Lipót királyok — neveltetek: Gráczból Nagyszombatba került, hol tanulmányait fényes sikerrel fejezte be. Úgy a saját ifjúkoráról, valamint a fiatalon, de vitézül elesett László bátyja életéről sajátkezű feljegyzései őriztetnek a hercegi család kismartoni levéltárában, melyek érdekes adatokat szolgáltatnak a jeles férfiú életrajzához, a mely épen most van készülődben és részben már sajtó alatt. — Azért, nehogy a nemsokára megjelenendő munkát anticipáljam, csak keveset, csak annyit fogok most az ő életéről mondani, a mi és a mennyi ez értekezés teljességéhez szükséges. Alig hogy Eszterházy Pál az iskolából kilépett, III. Ferdinánd reá ruházta azon tisztségeket és méltóságokat, melyeket 1652 augusztus 26-án a vezekényi csatában elesett vitéz féltestvére, László, viselt vala. Soprony megye főispánja és pápai várparancsnok lett, nemsokára pedig a díszes királyi tanácsosi czímet kapta, s még huszadik évét sem tölti vala be, mikor I. Lipót királylyá koronáztatása alkalmával, 1655 június 27-én, aranyarkantyús vitézzé ültetett, kevéssel utóbb pedig kamarás, és már 1661 ápril 8-án magyar királyi főudvarmester lőn.

Eszterházy Pál már ekkor egyike volt Magyarország leghatalmasabb dynasztáinak.

Hogy megmutassa, miszerint úgy a reá ruházott tisztségeket és méltóságokat, valamint azon befolyást, melyre már ily ifjú korban szerl tett, nem csupán nevének és családi összeköttetéseinek, hanem saját derékségének is köszöni, a közpályára lépven, egész erejét és tudását hazája javára szentelé, s e mellett a dynastia leghívebb embere is maradt mindvégig.

Az akkori idők szokása szerint ő is a katonai pályán kezdette nyilvános működését. Hiszen ez volt az a nobile officium, mely a kor felfogása szerint úgyszólván kiváltsága volt a nemesi osztálynak, a hazát saját vére omlása árán szolgálhatni. 1663-ban, tehát 28 éves korában, már ott találjuk őt a különféle csatamezőkön, — részben önállóan megbízva a hadvezetéssel, — küzdeni a török hódítás ellen. Az 1663—64-iki évek összes hadakozásaiban ott van Zrínyi Miklós, a költő oldalán, kihez ritka szép barátság érzelmei fűzték, s kinek méltó dícséretét, hadvezéri és hazafias érdemeit kevesen méltányolták úgy mint ő. E két esztendő fegyvertényeiről különben alább bővebben meg fogok emlékezni.

A szentgotthárdi fényes győzelmet követő diestelen vasvári béke és egyéb események voltak fő okai azon elégedetlenségnek, mely a Frangepán-Zrínyi-féle összeesküvés néven ismeretes, és mely annyi kimondhatatlan szenvedést és veszteséget hozott hazánkra. Az

ebből keletkezett küzdelmekben Eszterházy Pál, ki 1670 április 24-ike óta az úgynevezett északnyugati — morva — határ főkapitánya volt, a császári hadak egy részét az erdélyi segítséggel Felső-Magyarország felé előnyomuló felkelők ellen vezette. E közben az elégedetlenek egyik vezérét, Tököli Istvánt, Árva várában szorongatá, s midőn ez, már az ostrom harmadik napján, meghalt, könnyű szerrel jutott Eszterházy a vár birtokába, mert Tököli két kis leánykája azt rögtön átadta. Az árvákról ő gondoskodott, ő nevelte őket, s az ifjabbat, Évát, ki ekkor még csak 11 éves volt, később, t. i. 1682-ben nőül is vette.

A későbbi hadakozásokban is tevékeny részt vett Eszterházy Pál, és 1672 október 26-án Györkénél érzékenyen megverte a felkelőket, de ugyanekkor ő is vesztélyes sebet kapott.

1680-ban a nélkül, hogy megszűnt volna hazáját a harcz mezején szolgálni, tevékenysége nagyobb részével másfelé fordult, t. i. a politikai térre, melyen még nagyobb szolgálatoakat volt teendő a közügynek. Az ország, mely már másfél század óta folytonos hadi lábon állott, hol a törökkel, hol egymással állván küzdelemben, megelégette ezt a nyugtalan állapotot; béke után sovárgott, s voltak, kik ezt a békét még az önállóság és függetlenség egy részének feláldozásával is el szerették volna érni. S bár ezzel ve-

szedelmes útra léptek, nem lehet csodálni e vágy fel-
 ébredését, ha tekintetbe vesszük hazánk szomorú,
 sőt a jobb jövő tekintetéből reménytelen állapotát.
 Nagy része török igában nyögött, más része, az erdélyi
 fejedelemséggel a nemzeti önállásra törekvők, de gyakran
 egymással is meghasonlók hatalmában, s a tulajdonképeni
 Magyarországnak csak egy kis része állott a törvényes
 dynasztia jogara alatt. Mindenütt a nyomor, a szegény-
 ség, a pusztulás, az erkölcsi elvetemültség és elsat-
 nyulás borzalmas képei! Mindezen állapotokat még
 elviselhetetlenebbé tette az idegen, főkép a császári
 zsoldos hadak embertelen bánásmódja, mely kegyet-
 lenebbül dült az országon, mint a pogány hadak. Esz-
 terházy Pál, kit ellenei szeretnek aulicus érzelmű em-
 bernek, udvaroncznak feltüntetni, bátor férfiúhoz illő
 nyíltsággal és erélylyel nem egyszer emelte fel intőleg,
 kérőleg, vészt jóslólag szavát ez állapotok ellen; nem
 is szerették érte Bécsben, bár az uralkodó maga nagyra-
 becsüléssel viselte ezt e híve iránt, igazat is adott neki,
 de mihelyt Eszterházy távol volt, ismét magyarellenes
 udvaronczaik befolyása alá került. Azonban ennek daczára
 Lipót is belátta, hogy kellene valaminek történnie, a
 mi a kedélyeket az országban megnyugtatja és a kö-
 zös ellenség, a török ellen, egyöntetűbb és hatásosabb
 eljárásra indítja.

Ily viszonyok között történt Eszterházyak nádorrá

való megválasztatása, mely magas tisztséget 1681-től 1713-ig töltötte be. Miképen, arról hazánk története tanuskodik, s én feleslegesnek tartom erről ez értekezés szűk keretében bővebben megemlíkezni.

Eszterházy életének e rövid ismertetése után áttérhetek előadásom tulajdonképeni tárgyára.

Az Eszterházyak levéltára

Mint ki e családdal már majd félszázad óta folytonos összeköttetésben vagyok, jól ismerem annak archivumát. Azon tudósaink, kiknek szintén volt alkalmok azt láthatni s benne kutathatni, bizonyosságot fognak tehetni arról, hogy ez a leggazdagabb és legértékesebb családi levéltárak egyike az országban. Tény azonban az is, hogy nem sokan ismerik, s hogy számos évtizedeken keresztül, bár hűségesen őrizték, de annak rendszeres megismertetésével, a tudomány számára való kiaknázásával nem sokat törődtek. Horváth Mihály és Szalay László történetíróink voltak az írók közül talán az első, kik előtt megnyíltak e szentély ajtai, az első «Kismartoni Regestákat» adott ki, az utóbbi az ötvenes években megírta a Miklós nádor alatt történeteket, mely munkát azonban ő be nem végezhetvén, Salamon Ferencz folytatta, de szintén nem fejezte be.

A Mars Hungaricus

Én gyakrabban megfordultam a különben szépen és jól rendezett levéltárban, és kutatásaim alkalmával Pál nádor iratai között egy vaskos kéziratcsomóra bukkantam, melyet, nagy örömömrre becses történeti munká-

nak ismertem fel. Kétszáz esztendeig hevert ez a kézirat, jóformán senki által sem láttatva, a kismartoni levéltárban. Írója ugyanaz, ki a kismartoni várkastélyt és annak rendkívül gazdag és értékes archivumát megteremtette. Egy ifju vitéz, ki előkelő helyet foglalt el úgy a csalatéren, hol karddal, úgy állami tisztségekben, hol eszével és tollával, úgy a társadalmi téren, melyen ritka műveltségével, megnyerő modorával hódított és szolgált hazájának.

Már a munka címe is érdekes: *Mars Hungaricus*, a Magyar Mársz; és midőn a Tekintetes Akadémia eddigi szerény irodalmi munkásságomat azzal jutalmazta meg és tüntette ki, hogy tagjai sorába beválasztott, elhatároztam, hogy ezt a munkát s vele együtt Eszterházy Pált mint író-t be fogom mutatni e helyen. Legyen szabad tehát most már, minden további kitérés nélkül áttérnem czéлом megvalósítására.

Az egész munka rendes ívrétű, elpusztíthatatlan papirosra van írva, és pedig, kivéven néhány lapot, egészen Eszterházy Pál kézírása. A ki ezt valaha látta, rögtön felismeri az ő jellemző, öreg betűs vonásait, melyek majd mindenütt könnyen olvashatók. Az egész mű 533 oldalra terjed és a törökkel való hadakozásokat írja le 1665 tavaszáig. A kézirat eleinte a 478-ik lapon *

* A lapszámozásba csúszott hiba folytán ez a lap a 448 számot viseli.

végződött e szavakkal: «Fave et vale. Finis», annak jeléül, hogy Eszterházy itt be akarta munkáját fejezni, minthogy pedig a munka címlapján ez áll: «Mars Hungaricus, sive tractatus de bello turcico ab ejusdem primordio ac fine», s minthogy, mint fentebb mondtam, az 1665-ik év tavaszán történtek leírása után oda tette ezt a szót «finis», ebből következtetem, hogy ő e munkát azon időtájban írhatta, midőn a vasvári béke folytán a tulajdonképeni háború tényleg befejeztetett. Később azután folytatni akarta, a mi kitűnik abból, hogy a 476, 477 és 478-ik lapokat, tehát a befejező részt törölte, és a szöveget folytatta egész az 533-ik lapig, a melyen azután befejezés nélkül megszakad. Ez a folytatás a vasvári béke következtében felmerült eseményeket s az európai főbb mozzanatokot írja le.

Ha már most azt kutatom, miért nevezte el Eszterházy ezt a művét Magyar Mársznak, talán nem tévedek, ha azt hiszem, hogy e cím választásában követte korának szokását, mely szerette a mythológiát és annak alakjait. Tudjuk, hogy Zrínyi Miklós a szépájának emléket megörökítő munkának ezt a címet adta: «*Adriai tengernek syrénája*», a mint ezt a Kende által kiadott «*Bibliotheca Zrinyiana*» 41-ik lapján is olvassuk;* tud-

* Toldy, ki nem látta a Zrínyiász eredeti példányát, jól sejtette, midőn azt írja, hogy a mű nyomtatott kiadásának címét:

juk továbbá, hogy más költőink is szerették a mythologiából vett elnevezéseket, így Gyöngyösy István Széchy Máriát a Murányi Vénusznak nevezi; számtalan más példát is lehetne ennek illusztrálására felhozni.

A midőn tehát Eszterházy a Magyar Marsz címet választá, lehet hogy ezzel nem akart mást mondani, mint a mit ma így fejeznénk ki: magyar hadi események, vagy, a magyar hadakozások története. Azonban találhatunk egy más magyarázatot is, mely szintén elfogadható, s ez az, hogy az e munkában leírt hadakozások egyik fő szereplője maga Zrínyi Miklós levén, ez elnevezéssel ő a rettenthetetlen hőst akarta jelezni. Valószínűvé válik ez a feltevés a kéziratnak nem egy helyéből, de főképp abból, a hol Zrínyi halála után ezt írja: *«Moerebat certe Hungaria perditum Marlem suum.»* Hogy Eszterházy Zrínyi iránt bizonyos gyermeki tisztelettel is viseltetett, és benne egy felsőbb lényt látott, az kitűnik nemcsak ezen munkájából, melyből megtudjuk azt is, hogy jóformán Zrínyi oldalán kezdte meg számot tevő katonai szolgálatát, hanem egyéb irataiból és leveleiből is. Zrínyi, 1616-ban születvén, 19 évvel volt idősebb Eszterházynál, és ez utóbbi megható módon

«Adriai tengernek syrenája gróf Zrínyi Miklós» a sajtó alá rendező adta, mert mint látjuk, az eredeti kézirat címe csupán ennyi: «Adriai tengernek syrenája». Lásd: Toldy Ferencz. A magyar költészet kézikönyve. Budapest 1876. I. köt.

írja le naplójegyzeteiben,* Zrinyivel való, úgy hiszem első találkozását.

«Meglevén szegény Néném temetése, írja Eszterházy, Nagy Heflámba vilelett Atyám Uram bennünket, Orsieskát is, (t. i. Eszterházy Orsolyát, ki később felesége lett), a hová maga is eljövén, Zríny Miklós Uram csakhamar odajött a végre, hogy Julianka Néném Asszont elvegye. A kertben sétálván azért Zríny Uram engem meglátván magához hívott s kezemet fogván fölemelt a földről, s megcsókolt, mondván Tar Mihálynak a ki akkor ott állott: Nem sok ember tudja micsoda gyermek legyen ez! Kire mondá Tar Mihály: Talán szerencsés leszén, mert hetedik gyermeke az Úrnak; igen is szereti, majd jobban a többinél. Kire felele Zríny Miklós: Bár sok ilyen gyermek volna Magyarországon! Kit én ugyan igen szívémbé vettem akkor, s tekintvén Zríny uramat eszembe vettem hogy egyféle természetűek vagyunk, kit nekem Atyám Uram már esztendővel azelőtt megjelentelt vala. — Azon kertben Néném Asszony is kijött, kit meglátván az után megírt Zríny Miklós Uram megkedvellett s kívánta is házasfársul elvenni. Mely dolog, a mint hallottam, mások miatt mult el. Nem sokára az után jött el Nádasdi Ferencz Uram, a ki is kérvén Néném Asszont, oda

* Az eredeti kézirat a kismartoni levéltárban.

atták néki, s az 1643 esztendőben a lakodalma is megvolt Kismartonban. Vőfély Illyésházy György uram volt, a császár képi Lippay György esztergami érsek, lengyel király követje egy Kazanovszki nevű lengyel ur volt, a ki igen kívánta volna néném asszont Casimirus herczeg számára. a ki azután lengyel királylyá lőtt. Mert Bécsbe jöven Casimirus herczeg, ki László lengyel király öcsese volt, Kismartonba is eljött vala, a hol néném asszont megszemplélvén megszerette, s igen kicsinyben is mult hogy el nem vette; hanem hirtelenséggel meghalván bátyja, a királyságra kelletvén menni, ángyát vőtte el, a kitől semmi maradéka azután nem lőn; az franczia asszon volt. És így a lakodalom megszolgáltattván, haza vitte Köröszturra Anna Julia néném asszont Nádasdy Ferencz sógor uram, a hol is nagy pompával való vendégség tartott nagy főurak jelenlétében.»

Ezen leírásból láthatjuk, hogy kis híja, miszerint Zrínyi és Eszterházy között atyafiság nem jött létre. Ez az 1640-es évek elején lehetett, mikor Zrínyi visszatérve külföldi utazásából, hol tapasztalatokat szerezni járt, azonnal a hadi pályára lépett, és már rövid idő alatt főlovászmester, légrádi és muraközi kapitány, Zala és Somogy megyék főispánja lett, majd királyi kamarás és tanácsnok. Nem csuda tehát, hogy Eszterházy, ki szintén fiatalon kezdette meg közpályáját, visszaemlékez-

vén azon első benyomásokra, melyeket a Zrínyivel való találkozás hagyott lelkében, oly őszinte rajongással csüggött e férfiún, ki jóformán minden évben «csodáit vitte véghez a vezéri bölcseségnek, úgy mint a vitézi bátorságnak».*

*A Mars
Hungaricus
tartalma*

A Mars Hungaricust Eszterházy Magyarország összes, papi és világi rendjeinek ajánlja. Egy rövid dedicációban visszatekintve a nemzet történetére és az utolsó évszázadok siralmaira, azok okát a nemzetnek az Isten törvényeitől való elfordulásában, főképp pedig az egységes hittől való elszakadásban találja. «S a midőn, mint mondja, könnyeket ontunk az egykor oly virágzó ország sírhalmain, legyen az ezekre való visszaemlékezés az engesztelődés áldozata azon rosszakért, melyekkel minket az Igaz Bíró sújtott. Ne legyen terhetekre, mondja tovább, ha a hamu alatt lappangó szikrákat felélesztem, és ujakat s nem ártalmasokat gyűjtök meg lelkeitekben, elszámlálva azokat, mik a jelen időben a ti szemeitek előtt történtek, hogy azokat méltó fájdalommal az emlékezetbe visszaidézve, annál nagyobb hévvel kérjük Istent, hogy hazánkat régi állapotába és virágzására emelje.»

Ez utóbbi szavak röviden megjelölik a czélt is, melyért Eszterházy ezt a munkáját megírta volt.

* Toldy Ferencz idézett munkájában.

«Sok és azok között fontos okok buzdítottak, mondja Előszavában, hogy ezt a munkámat inkább elhallgassam, mint, hizelgés nélkül kimondván az igazat, némelyek füleit sértsem, s ezzel sokak méltatlankodásának tegyem ki magamat. Amit meg is tettem volna, a nyugodt életet többre becsülvén az egyenetlenkedésnél; de minthogy első sorban buzdította lelkemet az, hogy utódainkat megsegítsem, s látván, hogy vannak, kik a tudatlan népet nem titokban, hanem nyíltan hamisan informálják, és rágalmaikat írásban közzé tenni is merészlik, ezen rossz megszüntetésére szükségesnek véltem, hogy az igazságot e kis munkában feltárjam.»

Hogy pedig azok, miket szerzőnk e munkájában elmond, igazak, s ha talán egyben-másban tévedhetett is, subjective mindenben igazak, az nemcsak az ő nyílt és egyenes jelleméből és általánosan ismert szavahihetőségéből következik, hanem abból is, hogy a benne elmondottnak többnyire szemmel látója, sőt részese volt, s a mit nem látott saját szemeivel, azt, mint maga is megvallja, hitelt érdemlő férfiak írásaiból merítette. Ez következtethető egész nyilvános pályájából, mely nem egy bizonyítékát szolgáltatja egyenes szókimondó voltának; mert hiszen tudjuk, minő kegyelt ember volt az udvarnál, bizalmasa a királynak, s mégis nem egyszer esodás bátorságra valló nyíltszívűséggel mondja el vé-

leményét, ítéletét, nemcsak a bécsi urak és a császári hadvezérek viselkedéséről, de még a király intézkedéseiről s mulasztásairól is. Végre tanúsítja ezt azon körülmény is, hogy ezen eddig még ismeretlenül lappangott és senki által fel nem használt műben előadottak azért még sem ismeretlenek teljesen, mert azokat más időben, más nézetekkel, más formában megírták mások is, és történetíróink felhasználták.

Mindamellet nem tartom feleslegesnek ezen érdekes, kéziratban maradt munka megismertetését, sőt méltónak ítélem arra, hogy nyomtatásban adassék ki. Mert, bár egyszerű, classicusnak korántsem mondható latinsággal van megírva, nyelvezetének igénytelensége és keresetlensége, s az ezen korban divatozott stílus curiálistól elütő könnyen érthetősége, sokszor a régi krónikásokéhoz hasonló naivság, a látottak folytán benne ébredt benyomások közvetlensége és melegsége kellemes olvasmánygyá teszik azt. Ő maga, mint azt fentebbi szavaiból következtethetjük, eleinte kinyomatni szándékozott e művét; hogy ez miért nem történt meg, nem tudom, de úgy hiszem, vagy azért, mert élete folytonosan munkában telt el, s így nem sok ideje volt írói kedvtelésekre, bár viszont az is igaz, hogy 1670 óta egymásután adta ki ájtatossági munkáit, s így, ha ki akarta volna adni ezt a művet, talált volna időt erre is, és hogy e szándéka megvolt, kitű-

nik azon már fentebb említett körülményből, hogy a befejezést törölte és tovább kezdette írni dolgozatát. Hogy még sem adta ki, sőt nem is fejezte be, annak oka tehát az lehet, hogy nem akart senkit sérteni annak kiadásával.

Érdekesnek tartom azt is megemlíteni, hogy a kéziratához tizenegy tollrajz van csatolva, melyek az eszéki hidat, Berzenczét, Türbéket, Baresot, Kanizsát és Segedet ábrázolják; van továbbá egy rajz, mely a nagyvezér sátorát állítja elénk, és két tervrajz, melyeken nincs megjelölve, hogy mely várakat ábrázolják. Végre egy nagyobb rajz Lévát, s egy másik Uj-Zrínyivárt* mutatja be; az első kilencz, Eszterházy sajátkezű rajza, a mi ezeket kiválóan becsesekké teszi; a két utolsót mérnökök készítették, s ezek színezettek is.

Lássuk már most a Mars Hungaricus tartalmát, és annak nyomán az 1663—64-iki évek küzdelmeit.

Minckutána írónk röviden felsorolja a magyar nemzet történetének egyes mozzanatait, bár csak érintve azokat s a mohácsi csatánál mondhatni költői emelkedettséggel áll meg egy pillanatra, majd azután az ezt követett eseményeket érinti néhány szóval, áttér, mint maga mondja, munkájának fő céljára, t. i. az akkori, az

* E vár elnevezésében leghelyesebbnek itélem Rónai Horváth Jenő írását, ki azt a németes Zrinvár helyett, magyarosan Zrínyivárnak nevezi.

1663—64-iki török háborúnak bővebb leírására. Megelőzőleg vázolja még az I. Rákóczi György halála után Erdélyben történeteket, főkép II. Rákóczi György lengyel hadjáratát, bukását, Rhédei Ferencz fejedelemmé való megválasztatását, Rákóczi törekvéseit a fejedelemség visszaszerzésére, győzelmét a budai basa felett, ki Borosjenőt kiostromolni akarta, de e győzelemnek nem valának gyümölcsei, mert Erdély nem akart részére állani, a töröktől többet várván mint Rákóczitól. A Lipppa körüli győzelemnek sem vette hasznát, mert a nagyvezér Európából és Ázsiából összegyűjtött óriási sereggel közeledett, és Borosjenőt, melyet az őrség gyáván feladott, Karánsebest és Lugost hatalmába ejtette. Látván Erdély e pusztításokat, a nagyvezértől irgalomért esdekelt, mit meg is kapott azon áron, hogy nagy sarcot fizessen, évi adóját felemelje és fejedelmül Barsai Ákost fogadja el. És a megnyomorgatott Erdély kénytelen volt e súlyos feltételeket elfogadni, hogy legalább egy ideig nyugalmat biztosítson magának. De Rákóczi nem nyugodott bele a történetekbe, s minden áron vissza akarta szerezni magának a fejedelmi széket, a mi sikerült is neki, és 1659 szeptember 29-én újra őt üdvözlék a Rendei mint Erdély fejedelmét. Tudjuk, hogy e pütkösdi királyság nem sokáig tartott, mert 1660 május 22-én Fenesnél a törökökkel megütközött, a csatában magát vitézül viselte ugyan, és egy-

maga számtalan törököt lekaszabolt, de súlyos sebet kapván, Váradra vitetett, a hol ezek következtében június 7-én elhalálozott. Holttestét családja Ecsedre, majd onnan Sárospatakra vitette. «Ha ő, írja róla Eszterházy, élni tud vala szerencséjével, sokaknak rémületére, hazájának dicsőségére lesz vala; de hibáztatandó, hogy inkább hevíté őt a magán, mint a közjó szeretete.»

A porta úgy tett, mintha semmit sem tudna Rákóczi Várad elhalálozásáról, s azon ürügy alatt, hogy őt üldözteti, ^{elveszte} Ali basát európai és ázsiai seregek élén Várad ellen küldi. Ez július 15-én levelet ír a vár parancsnokának, Gyulai Ferencznek, melyben a vár átadására szólítja fel. Az őrség alig állt többől 800 embernél, de a hős fiak nem mennek lépre, s eltökélik a vár megvédését. Ali basa látva, hogy nem ér czélt, elhatározza az ostromot. Hosszas küzdelem után, melyben a török sereg majd hatszázszoros túlerővel szorongatta a csekély, de vitéz őrséget, miután a vár árkának vizét a Pecze folyóba vezette, ezzel az árkot kiszárította, s ott is aknákat ásatott, s ezekkel is törte a falakat és bástyákat, végre augusztus 28-án az őrség kénytelen volt feladni a várat. E közben a nádor, Wesselényi Ferencz és Souches császári tábornok, Rakamaznál táboroztak seregeikkel! «És így veszett el ezen kiváló erősség, mondja Eszterházy, nemcsak Erdélynek, de Alsó-Magyarországnak és

a szomszéd Lengyelországnak, Podóliának, Sziléziának kulesa, következésképen az egész kereszténység leg-szilárdabb védbástyáinak egyike, minek első oka volt Rákóczi nyughatatlan hadakozása Lengyelországban. később Baresai örült vágyakozása, és másoknak, kiket itt mellőzök, késedelmeskedése és esztelensége». Voltak, mondja tovább szerzőnk, kik a nádort és Souchest okozták ezért, de minthogy ő nem akar oly vitatkozásokba merülni, melyek talán némelyek kedélyét leköt-nék, mellőzi azt, hogy ezekről ítéletet mondjon.

És az óvatosság, mely Eszterházy idézett szavaiban nyilvánul, végig vonul egész munkáján. Ő inkább a megfigyelő bíró, mint az ítéletet mondó historicus szerepét választja. Óvatosságból-e, nehogy ferde ítéletet mondjon, s így az utókor előtt esetleg kárhoztasson ártatlanokat, vagy hogy ne sértsen? Én inkább az első tétélezem fel, és csak sajnálni tudom, hogy ő, kinek oly helyes judiciuma volt sok dologban, itt is nem hatol mélyebben az események okaiba, és nem mondja ki nyíltan véleményét

Erdély Baresai Ákos bukása Kemény Jánosnak juttatta Erdély fejedelmi trónját, de minthogy ez a császárhoz fordult oltalomért, a török ő helyébe, elhozatván Ebes-falváról Apafi Mihályt, ezt tette meg fejedelemmé 1661 szeptember 14-én. És ebből ismét veszedelem háram-lott Erdélyre, mert Kemény nem hagyván magát, zsol-

dos és császári csapatokkal betört az országba, hogy Apafit kiűzze. 1662 január 23-án Szöllősnél esapott össze a két fejedelem; a harcz Kemény veszteségével végződött, sőt ő maga lováról leesvén, saját hívei által agyontiportatott. Szerzőnk azt véli, hogy Kemény, kinek Apafiénál sokkal számosabb serege volt, kétségtelenül győz vala, ha saját híveit páni félelem el nem fogja, és ezek jó formán vértelen győzelemre nem segítik Apafiékat.

IV. Mohamed ült ekkor a törökök szultáni széké- Az 1663-iki háború
ben. Még ifju volt, a mennyiben 1642-ben született, de már 1649-ben, hét éves korában jutott atyja örökébe. Ő maga nem volt nagyon harezias szellemű, és jobb szerette vadászattal, mint vitézkedéssel tölteni idejét. De annál nyugtalanabbak és nagyravágyóbbak voltak nagyvezérei, főkép az új nagyvezér, a fiatal Köprili-Achmed, ki nem kevesebbet akart, mint egész Magyarországot leigázni és a török hatalom alá hajtani. Ezért csak színleg állott szóba Lipót követeivel, kik béketárgyalások okáért keresték fel. Hozzá is fogott a seregyűjtéshez. A tágas török birodalom minden tartományának ki kellett állítania a fegyverfogható férfiakat. Natólia, Syria, Egyiptom, Babylon, Örményország, tehát az egész ázsiai Törökország, továbbá Görögország, Macedónia, Epirus, Bulgária, Dalmácia török fennhatóság alatt álló része, szóval, a

hol csak a török uralkodott, mind küldöttek nagyszámú fegyvereseket. 100,000 emberrel érkezett Köprili-Achmed 1663 június elején Nándorfejérvárra, s egész Magyarország rettegve és maga előtt látva végső romlását, a császár és az összes keresztény fejedelmek segítségeért esdekelt; a honfiak kétségbeesésökben, nem tudván, hol fog az Isten ostora lecsapni, jóformán mit sem tettek önvédelmükre, a főurak váraikba vonultak, és mint egykor a curuli székeiken ülő római senátorok, várták a halált. A barbárok özöne már Buda alá ért, midőn a Dunáninneni rész főurai közül néhányan, látva az országra bekövetkező romlást, látva, hogy mások ölbe tett kezekkel várják a csapást, senki által fel nem szólítottva, néhány ezer embert összeszedvén, kiállanak a küzdőterre. Ezek valának Széchenyi György győri, Sennyei István veszprémi püspök, Eszterházy Pál,* Draskovich Miklós, ki Nádasdi Ferencz csapatait hozta, Eszterházy Ferencz pápai kapitány, Czobor Ádám,

* Eszterházy Pál levele feleségéhez: «Isten megálgyon édes Atyámfia. Im mi mustrálunk, vagyunk mintegy 8—9 ezerig; az szegény fejemet tevék Generálissá. Holnap mindazáltal úgy hiszem oda mehetek Heflánba. Hugom Eszterházy Ferenczné asszonnak ajálom szolgálatomat; a portéka felől irtam Fraknai porkolábnak. Isten sokáig éltesen. Datum a szécseni mezőn die 9. Julii 1663. Neked igaz jóakaród Groff Eszterház Pál s. k.» — *Külczim*: «Az én kedves Atyámfiaának Groff Eszterház Orsik Asszonnak adassék.»

Eszterházy Mihály, Jakusics Péter veszprémi kapitány; mindezek — kivéve azokat, kik a végeken táborozó harczosokkal jöttek — saját költségökön fogadott vitézeikkel, Marczaltőnél találkoztak,* várva a király parancsát, s nehogy az időt addig is hasztalanul töltsék, néhány sikeres támadást intéztek a törökök ellen. Hogy azonban túlságosan merészeknek és eszteleneknek ne látszassanak, nem lévén többen 3500-nál, Eszterházy Pál sánczot ásatott, hogy a katonák biztos menedékhelyen várhassák meg a bekövetkezendőket. Úgy látszik, voltak, kik irigykedve nézték az említettek buzgóságát; erre engednek következtetni Eszterházy e szavai: «de nem hiányoztak, kik kárhoztatták ezeknek fűrgeségét, ezen annyira szokatlan buzgalomról veszedelmesen nyilatkozván; ezeknél jó a rosszattevés, mert nincs ott helye az erénynek, hol a bűnök uralkodnak, különösen ha az irigység a tanácsadó, melynek legjobb abrakja az erény, (cujus pabulum

* Eszterházy levele feleségéhez: «Mi itten Istennek hálá minnyájan jó egészségben vagyunk; még ma vagy holnap elérkeznek Nádasdi, Draskoviez, és az Vármegyék hadai, Veszprémi Püspök ur is. Egyéb új hírek ninesenek; hanem a török immár ide nem jön, hanem az Dunán által költözik Esztergomnál, Ujvárat igen emlegeti, Isten szégyenítse meg. Kérlek tudósíts egészséged felől mint szolgál. Azonban Isten sokáig éltessen egészségben. Datum marczaltői mezőn 3. Augusti 1663.»

optimum virtus est), melyen, ha nem tud rágódni, megpukkad bele.»

E közben Zrínyi Miklós, a horvát bán, sem nyugodott, hanem érezvén, hogy a törökök dühe ellene is fordul, összeszedvén csapatait, visszavonult Muraköz szigetébe, és rettegés nélkül, mint a nagylelkű oroszlán a vadászokat és kutyákat, várta az ellenséget, el levén tökéllve, hogy ha a sors úgy hozná magával, örömmel hal meg hazájáért. A Duna másik oldalán a Pozsonytól Kassa felé elterülő megyék is szép számú katonaságot gyűjtenek; másrészt a nádor is iparkodik csapatokat toborozni. De mindez, ha az ellenséggel összehasonlítjuk annyi, mint néhány csepp a tenger ellen.

Ez alatt Köprili, a nagyvezér, Budánál vesztegel, vagy azért, mert még több embert vár, vagy azért, mert nem tudja magát elhatározni, hogy az ország melyik vidékét támadja meg; többször tart is divánt övéivel, s ezekben sokan azt tanácsolják, hogy legelőször a legerősebbet, Zrínyit kell megtámadni, mert ha őt elpusztítják, úgy egész Magyarország leigázásának mi sem áll útjában; mások Győr városát ajánlják, mert ha ez kezökben van, mondják, akkor egész Bécsig nyitva az út. A nagyvezérnek ez az utóbbi vélemény tetszett, és egész erejével Győrre akarja magát vetni, ezt azonban ellenzik a dunántúli törökök, és Érsekújvár megostromlását követelik, azt állítván, hogy ennek

birtokában egész Morvaországig minden az övék lesz, s Érsekújvár vívása könnyebb is, mint Győré. Ez az indítvány győzött, és a diván elhatározta Ujvár megtámadását. 1663 augusztus 4-én a nagyvezér már Esztergom alatt ütött táborn.

Forgách Ádám volt ekkor Érsekújvár parancsnoka, és a dunántúli részek fővezére. Szerzőnk igen törekvő, de nagyon szerencsétlen embernek mondja, mit a bekövetkezett események bőven igazolnak. Forgách ugyanis, jól felkészülve várta a törököt, midőn egyszerre azt hallja, hogy a közeledő barbár sereg egy része Esztergomnál átkelt a Dunán. Felébredt benne a vágy valami vitézi tettet elkövetni. Magához vette tehát Pálffy és Pio őrgrofot, s ezek csapataival egyesülten körülbelül 6000 emberrel Párkányra siet, hogy az ellenséget meglepje. De a nagyvezérnek jó kémei voltak; várta Forgáchot, és pedig úgy, hogy éjnek idején egész seregével átkelt a Dunán, s mint a prédára leső sárkány, felkészülve leste a magyarokat hat órán keresztül. Voltak, kik erre Forgáchot figyelmeztették, főkép vidékbeli pórok, esküvel erősítvén, hogy saját szemeikkel látták a nagyvezért egész serege élén, őt várva; de Forgách nem hitt nekik; voltak, kik azt állítják, hogy ő hajlandó lett volna visszatérni, midőn híret vette annak, hogy az egész törökség várja, mert be kellett látnia, hogy a biztos veszedelembé rohan,

*Párkány,
1663*

de ismét találkoztak, kik őt — vesztére, kitartásra bírták. És így előre tör seregével, nem az ütközet, hanem a mészárlás színhelyére. A törökök esellel élnek, meg-megfutamodnak, elesnek, elfogatják magukat, mindezt csak azért, hogy a mieinket hinárba csalják, s midőn a magyarok, bizakodva a siker reményében, a török táborba is behatolnak, s a sátrak sorai között száguldoznak, az ellenséges sereg hirtelen reájok ront; a golyók zápora hull most a mieinkre, mire ezek, Forgáchcsal élőkön, ki eddig vitézül harczolt, Érsekujvár felé futásnak erednek; követték, a kik bírták, Pio őrgróf, Pálffy Miklós — ki azonban innen Pozsonyba ment, — Illésházi György. A mieink közül három, némelyek szerint öt ezer ember esett el, s a gyalogosok közül, kik nagyobb számban voltak mint a lovasok, alig kétszáz ember tudott menekülni. Az elesettek között volt Eszterházy György, már a hatodik Eszterházy, mint Pál gróf írja, ki vitézül küzdvén, esett el a hazáért. A törökök jól kiaknázták ennek a párkányi győzelemnek gyümölcseit; az egész környéket elpusztították, köztök Szölgýént, Verebélyt, Komjátot. A zsarnoki hajlamú nagyvezér a foglyok előbbkelőit maga elé hurczoltatta és tréfálgatások között, Lipót követének jelenlétében leöldöstette, a többieket Esztergomba, s innen Budára hajtatta, és a szultánhoz futárt küldött a szerencsés győzelem hírével. A párkányi győzelmet

követő harmadik napon megindul a török sereg Ujvár *Érsekujvár* felé, hová időközben Győrből és Komáromból segéd- *1663* csapatok sietnek, valamint a nádor által összehozott vértések, Hagen alezredesök vezérlete alatt. Mindezek Forgáchcsal megesküsznek, hogy bátor lélekkel, vérök ontásával is meg fogják védeni a várat. Rendezik a védelem munkáját, még arról sem feledkezve meg, hogy az utczákon vízzel telt edények álljanak a berepülő gránátok eloltására, s mikor mindez megtörtént, felgyújtják a külső városrészeket, sőt elpusztítják a sövényeket, a kerteket, nehogy az ellenség hasznukat vegye, és vidám kedélylyel várják a történendőket. Az egész védősereg 5000 emberből állott, köztök 1300 magyar, a többi német.

Érsekujvárt hat kiszökellő bástya védte; a falakat, melyek ezeket összekapcsolták, Eszterházy Miklós építtette; később Lippai György esztergomi érsek megújította a várat, annyira, hogy nem vár, hanem valódi erősség lett; az építés közben, mint Eszterházy mondja, egy nagy hibát követtek el, azt t. i. hogy a körülötte futó árok nem volt elég mély, és így vizét könnyen le lehetett vezetni, a mi később e hely veszedelmét elő is idézte, épen úgy, mint Nagyváradét, hol a törökök szintén az árok vizét csapolták le, és így közelíthették meg száraz lábbal a várfalakat.

Augusztus 10-én a nagyvezér megindul Ujvár felé;

ha a párkányi győzelem után jobban siet, hamarosan bevehette volna, mert a fentemlített segédesapatok még nem érkeztek volna meg. Ugyan e napon egy francia szökevény érkezett a várba, s hírül hozá, minő óriási sereggel jön a török. Másnap hajnalban néhány csapat német katonának sikerült bejutni a várba, s az ostromlottakba ez ismét új reményt öntött. Közben megérkezett egy német katona, ki Párkánynál török fogságba esett, de sikerült megszöknie, s ez elmondá, hogy a keresztény foglyok nagyobb része a nagyvezér szeme láttára lefejeztetett, mire az őrség annyira megharagudott, hogy előhozatván 40 török foglyot, azoknak fejeit leütötték, és testeiket egy kútba vetették. Augusztus 15-én érkezik meg az óriási török sereg a vár elé,* 16-án a mieink néhány jól célzott lövege érzékeny kárt okoz a török táborban, s a kirohanó őrség néhány embert foglyul ejt. Erre a nagyvezér felszólítást küld a várba, hogy két nap alatt adja meg magát, mire tagadó választ kapván, körülveszi a várat, s a hat bástya mindenike ellen erős ütegeket és sánczokat állít, honnan a falakat iszonyú módon pusztítják, de nem a nélkül, hogy a mieink is nap-nap után érzékeny veszteséget ne okoznának nekik. Az őrség erősen tar-

* Képünk, mely Érsekujvár ostromát ábrázolja, annyira egykorú, hogy a vár vívása közben, s annak meghódolása előtt készült.

ÉRSEKÚJVÁR OSTROMA 1663-BAN.

Egykorú, az ostrom idejében készült röplap után.

A kép felírása: Der weltberühmten Ungarischen Vestung Neuheusel Eigentliche Abbildung mit ihren Schantzen und Gräben und wie solche von denen Türken belagert und gestürmet wird.

Altul 3 huszár szörny.

totta magát, bár az ellenség iszonyú erővel ostromolta; a Forgách-féle bástyára egy napon 340 nagyobb golyót vetett, de ez nem félemlíté meg az őrséget, hanem komoly rettegés szállotta meg őket, midőn azt látták, hogy a törökök a vár keleti oldalán óriási árkot ásnak, s e munkával hamarosan elkészülnek, s a vár árkának vize ezen keresztül három nap alatt annyira lefolyt, hogy száraz lábbal járhattak benne a törökök. Augusztus 19-én Schneidau tábornok négy muskatérosa a török táboron szerencsésen áthatolván, levelet hozott az ostromlottaknak; a mieink vitézül küzdöttek, és szerencsés kirohanást téve, sok törököt küldöttek Mohamet kebelébe, s egy török zászlót is elfoglaltak. Másnap egy asszony jött a várba és hírt hozott a törökök helyzetéről; következő éjjelen pedig a török táborból felhangzó zaj az őrséget fegyverbe szólítá, de a zaj amott elcsendesülvén, a mieink is visszatértek helyeikre, de napkeltekor hat golyót küldöttek a nagyvezér sátorába, minek, ha valamivel messzebb esnek le, azon eredménye lett volna, hogy magát a nagyvezért küldötték volna «pokolra», így azonban csak néhány lovát és szolgáját lőtték agyon.

*A törökök
Magyaror-
szág észak-
nyugoti ré-
szében és
Morvaor-
szágban*

Míg a nagyvezér seregének zömével Ujvárt vívja, és Montecucoli vezérlete alatt német csapatok Ujvártól nyolcz mérföldnyire Cseklésznél várják a történendőt, azalatt tatár és oláh csapatok Galgócz irányában

nyomulnak előre, átmennek a Vágon, Nagyszombat felé, az útba eső falvakat felgyújtják és Morvaországba törvén, mindent elpusztítanak. Az iszonyatos kegyetlenségek hallatára felkiált szerzőnk: «Ó nyomorult keresztények, nem indítanak meg ezek titeket!? így veszitek semmibe véreteket? és tűritek, hogy testvéreitek, barátaitok, szüleitek, fiaitok, saját szemeitek látára kegyetlen rabságra hurczoltatnak? Ne csaljátok meg magatokat, Magyarország eleste nemsokára maga után fogja vonni a szomszédos országok romlását!»

Az óriási török seregből azonban nemcsak Ujvárnak, *Uj Zrínyi-vár* nemcsak a Morvaország felé terjedő résznek jutott, hanem jutott másfelé is. A nagyvezér parancsára ugyanis a boszniai és kanizsai basák mintegy 8000 emberrel Uj-Zrínyivárt támadják. Ezt a várat Zrínyi Miklós 1661-ben építette, hogy abból nyugtalaníthassa a kanizsai törököket.

Mondják, hogy mikor 1660-ban ő Kanizsát ostromolta, s a bécsi haditanács ezt betiltotta, felháborodásában kardját a földhöz vágta, s ekkor határozta el ezen vár építését. Uj-Zrínyivárt akarták tehát a törökök hatalmukba ejteni, jól tudván, hogy azzal nagy lépést haladnak előre. Minő fontosnak tartották e vár pusztulását, kitetszik abból is, hogy midőn Lipót követi békekötés okáért 1662-ben Konstantinápolyban

jártak, a nagyvezér ennek a várnak lerombolását követelte.*

A várbeliek nem voltak elkészülve megtámadtatásukra, és így, kis híja, hogy a törökök által való meglepetések végzetessé nem lett. A törökök ugyanis oly hirtelen jöttek, hogy a bentlevők egyszerre csak azt vették észre, hogy már a falakat a hozzájuk támasztott létrákon megmászni készülnek. E látványra az örök hirtelen jelt adnak, az őrség összefut, és apróbb gránátokkal és tüzes golyókkal oly keményen fogadja az ellenséget, hogy azok százanként pottyannak le a létrákról; szerencsére megérkezik Zrínyi is, és már messziről hangos kiáltással bátorítja övéit: «Szerettim! legyetek férfiak, és emlékezzetek az ősi bátorságra!» Mint a villám esap le hátulról az ellenségre, mire a törökök, lemondva a győzelem reménységéről, eszeveszett futásban keresnek menekülést, és valószínű, hogy még sokkal többen estek volna el közülök, ha a jótékony erdőség oltalmába nem veszi őket. Ez alkalommal megszabadult Uj-Zrínyivár, mert «még nem érkezett el fá-tuma», mondja Eszterházy.

Érsekújvár Közben minden erővel folyt Ujvár ostroma; a nagy-

* Érdekes és becses az Uj-Zrínyivár és környékének azon egykorú távlati rajza, melyet a Mars Hungaricus mellett találtam, s melyet, az eredeti felvétel színeinek is utánzásával mellékelek.

vezér iszonyúan szorongatta az őrséget, nem hagyván neki egy percznyi nyugalmat sem. Augusztus 23-án az ú. n. bécsi kaput tördelték a törökök ágyúi; az Ernő-féle bástyán, mely kelet felé nézett, egy ellenséges golyó egy magyar vitéznek állát és orrának felét leszakította, s már el akarták a szerencsétlent temetni, midőn észrevették, hogy még él, meggyóntatták tehát, s ezután még néhány napig élt. Az Uj-Zrínyivár alatti török vereség híre újra bátorságot öntött az ostromlottakba, sőt remélni kezdették, hogy a segély is közeledik, s e reményt az is táplálta bennök, hogy észrevették, hogy az ostromlók közül néhány ezer ember megrakott tevékkel Esztergom irányában elindult; ebből azt gyaníták, hogy a török sereg felhagy az ostrommal; egy katona is jött a várba Komáromból és hírül hozta, hogy nemesak császári, hanem birodalmi seregek is közelednek, s hogy a török már 6000 emberét veszítette el. Azonban mindezen remények és kilátások teljesülése nem következett be.*

* Eszterházy levele feleségéhez: «Vettem leveledet, csudálom, hogy választomat leveleidre nem vetted, holott én minden leveledre választ adtam. Egészségem Istennek hálá jól szolgál. Itt más hireink ninesenek, hanem Ujvárt iszonyúképpen löveti az török, éppen ide hallani az lövést. Az Tatár is elérkezett Budához, szerencse az mint értettem, ha mireánk ninesen szándéka. Isten szégyenítse meg. Én igen sánczoltam az Táborn, Isten talán jól adja az dolgot. Édesem kérlek alamisnálkoggyál az sze-

Szeptember 1-én az őrsereg összegyűlt, és bátor lélekkel megesküdött, hogy mindhalálíig fogja a várat védeni. A következő napok is remények és kétségek között teltek el; a törökök óriási fáradsággal földdel és fával tömték a vár árkat; közben két szökevény jutott be a várba, kik elmondták, hogy a török katonák az ostrom félbehagyását követelik, kenyeret kérnek és fenyegetőznek, hogy nem küzdenek tovább; lovaik vannak szép számmal, de takarmányhiány miatt erőtlének; sokan elszökődnek a táborból. Mindez vigasztalásul szolgált ugyan az ostromlottaknak, de azért napról-napra várták az általános rohamot, melynek előjeleit látták a törökök által ásott, és a várfalak törését célzó aknák felrobbanásában.

Miközben a török Érsekújvárt szorongatta, Wesselényi Ferencz nádor átkelvén a Dunán Sopronyba, innen Kőszegre ment az ott összegyűlt sereghez, és kihirdette, hogy szeptember 8-án általános szemlét tart Vatt mellett; ide gyűltek a már elébb Marczaltó vidékén összesereglettek is, és midőn a nádor a szemlére odaérkezett, már vagy 10 ezer magyar harczost talált. Másnap megérkezett *«az a legbátrabb hős, ki nekem amnapról haláláig legkedvesebb emberem volt»*, t. i. Zrínyi

gényeknek kenyeret, ételt, italt adass, hogy Isten könyörüllyön rajtunk. Marczaltó 26. Auguszt 1663.»

Miklós, mondja Eszterházy Pál. Zrínyi itt Magyarország főhadvezérévé kiáltatott ki; azután megválasztattak a többi főtiszték; Zrínyi helyettese Batthyány Kristóf a kanizsai végek tábornokává, Eszterházy Pál — t. i. szerzőnk — vezérőrnagy lett; választattak azután alsóbb rangú tiszték is. Zrínyi a Muraközbe ment sereget gyűjteni, a nádor pedig Bécsbe, onnan Morvaországba, mely útjában majd hogy szerencsétlenül nem járt, mert Pruszká mellett Trencsén megyében a tatárok által megtámadtatván, csak nagy nehezen tudott Oroszlánköbe menekülni.

Ujvárnál még mindig folyt az ostrom, változó szerencsével, ingadozó reményekkel. Komáromból 140 hajdunak sikerült a várba jutnia. A vár árkában néhány előkelő török öletett meg a mieink által, benn a várban pedig Hagen ezredest sebesítette meg egy ellenséges golyó. Hosszú halogatás után az ellenség végre támadást intézett a Forgách- és Frigyes-féle bástyák ellen, de visszaveretett, mire dühében újabb aknákat ás, de hasztalanul, mert az aknamestert a mieink ellenaknájukból megölik, és az ellenséget visszaűzik. De a törökök szüntelenül lönek, és a falak már annyira meg vannak rongálva, hogy könnyen megmászhatók. Már 17 zászlót tűztek ki reájok, s a katonák már szemben állva szablyával küzdenek, de a mieink kétségbeesése dühhöz változik, ellentállanak, a törököket lekergetik a

falakról; éjjel a Forgách-bástyát újra meglámadják, de ismét visszaveretnek, óriási veszteséget szenvednek, sőt egy előkelő basa is megöletik, kinél azután megtalálták a nádor egy levelét Montecucolihoz, melyben ezzel a vatti szemlén megválasztott tisztek nevei közölletnek. Nap-nap után megújulnak a rohamok, de mindannyiszor visszaveretnek.

Majdnem egész szeptember hava ily támadások és azok visszaverése közben telik le. A mieink hősiezen viselkednek, talán még mindig remélték a segílyt, mely azonban nem jött sehonnan. Az őrség magyar vitézei el voltak tökélye inkább utolsó csepp véröket is áldozni, de nem engedni. Nem úgy az idegen zsoldosok. Ezeknek nem volt hazájok a mi országunk; pénzért szolgáltak csupán, s nem akarták életöket tovább is kitenni a biztos elpusztulásnak. E vád nem illeti főembereiket, kikben épen úgy meg volt a katonai becsület érzete, a harci dicsőség utáni vágy, mint a mieinkben. Ezt be is bizonyították, mert mikor a vigyázatlanságból felrobbant puskapor és szurok egy bástyát széjjelvetett és 40-nél több embert megölt, a katonák békétlenkedni kezdtek, és követelték a vár feladását; Pio örgróf, a kihez fordultak, mit sem akart erről tudni, és figyelmeztette a békétleneket, hogy ígéretökről ne feledkezzenek meg, sőt fenyegette is öket, ezek viszont fenyegették, hogy leteszik a fegyvert, ha nem küldetnek

követek a nagyvezérhez, kik tőle tisztességes feltételek mellett szabad elvonulást eszközöljenek ki. Ha a nagyvezér ezt megtagadja, akkor, mondák, készek dicsőségesen meghalni. Pio azt mondá erre, hogy a hitetlen ellenségben nincs hűség, mire egy valaki azt felelte, hogy a nagyvezér meg fogja tartani szavát. Erre Pio kirántva kardját, megtámadta a szólót, s keresztül is szúrja, ha el nem fut előle. De a veszedelmes szándék már ki volt mondva, s a tömeg lelken erőt vett a szabadulás vágya, és a vezérek kényszerítve valának megajánlani a nagyvezérnek a vár feladását. Ez azt felelte, hogy mondják el feltételeiket, s ő híven meg fogja azokat tartani. A feltételek még az nap este megállapítottak, s a törököknek az egyik bástya átadatott, és ők az esztergomi kapun behocsáttattak. De alig, hogy benn voltak, fegyvert fogtak a mieink ellen; e rakoncátlanokat egy hasa kiűzette a várból. Déli egy órakor 2422 keresztény bocsáttatott ki; ezek között már csak 400 magyar volt, a többi mind hősi halállal múlt ki a hosszú ostrom alatt. A legyőzöttek fegyvereiket is elvihették, valamint betegeiket, és egyéb holmijokat, sőt a török, ígérete szerint, szekereket is bocsátott rendelkezésükre.

Érsekujvár tehát 1663 szeptember 26-án török kézre került, s maga a nagyvezér is, látva a harczosok csekély számát, bámulattal telt el kitartásuk és bátorsá-

guk felett. A menekülőket egy előkelő török parancsnoksága alatt álló sereg védte meg a rakonczátlankodó pogányok dühe elől.

«Így veszett el, soha eléggé meg nem siratható módon Érsekujvár, nemcsak Magyarországnak, hanem a szomszédos országoknak kárára is», kiált fel szerzőnk, s a török ezzel nem elégedvén meg, Nógrádot, Nyitrát, Lévát és Szécsényt is elfoglalja, más kisebb helyeket pedig tűzzel pusztít el.*

Érsekujvárt, megvétele után, a nagyvezér sok munkával, nagy fáradtsággal újra helyreállíttatta, s ez meglevén, ő maga is elvonult seregével és pedig Esztergom felé. Zrínyi, ki már eddig is sokfelé boszantotta a törököt apró csatározásokkal, meg akarta őt támadni, de a nagyvezér gyorsan haladt előre, s még mielőtt Zrínyi utolérhette volna, Esztergom által fedezteté magát. Egy kis török csapat azonban, t. i. hetven janicsárból álló, nagy tömeg élelmiszert akart Ujvártól Esztergom felé szállítani; a mieink ezeket akarták el-

* Eszterházy levele feleségéhez: «Hogy eddig is nem írtam semmit is azt távol létem cselekedte. Istennek hála egészségem jól szolgál; ma indul meg az Török tábor haza felé, Lévát meg akarja venni, Nógrád talán eddig is oda vagyon. Mi is gondolom itten igen sokáig nem késhetünk, ha az Török el fog menni. Azomban kérlek egészségedről tudósíts. Szinte most hozának jó Törököket, s öszvéreket majd ötvenig. Kettőt megvettem az öszvérekben. Komáromi Táborból 27. 8-bris 1663.»

fogni, mit a janicsárok látván, a szekereket köralakban összeállították, és így várták be őket; a küzdelem nehéz volt, mert a törökök a szekerek által képzett körön belül valának és ágyúikkal távol tudták tartani a mieinket, kiknek sehogy sem sikerült közelökbe férközni és kivont karddal küzdhetni; de végre szereztek néhány szekeret, s ezeket és a marhákat maguk előtt hajtva, közelítették meg a janicsárok szekervárát, s midőn egészen közel értek hozzá, átugrottak a törökök szekerein, és egy szálíq levágták őket. Ezen sikeres csetepaté után, melynek Zrínyi is, Eszterházy is tanúi voltak, vígan tértek vissza a táborba; a zsákmány, szokás szerint, felosztatott.

Közben az idő téliesre vált, a nagyvezér Budán át Eszékre, innen Belgrádra ment téli szállásra, a mieink november 8-án szintén elszéledtek. Zrínyi pedig övéivel Muraköz szigetére vonult vissza. *Készületek a téli hadjáratra*

Látván a király, hogy Magyarországot a folytonos háborúk annyira kipusztították, hogy egymaga nem képes ellentállani a törökök beözönlő óriási seregének, de az örökös tartományok sem képesek elegendő segélyt nyújtani: Regensburgba összehívta a birodalom rendjeit, hogy Magyarországnak, a kereszténység ezen védfalának segélyt adjanak; ezen kívül Strozzi grófot XIII. Lajoshoz küldötte, másokat a dán, svéd, lengyel királyhoz, Velenczéhez, a moszkvai, az olasz

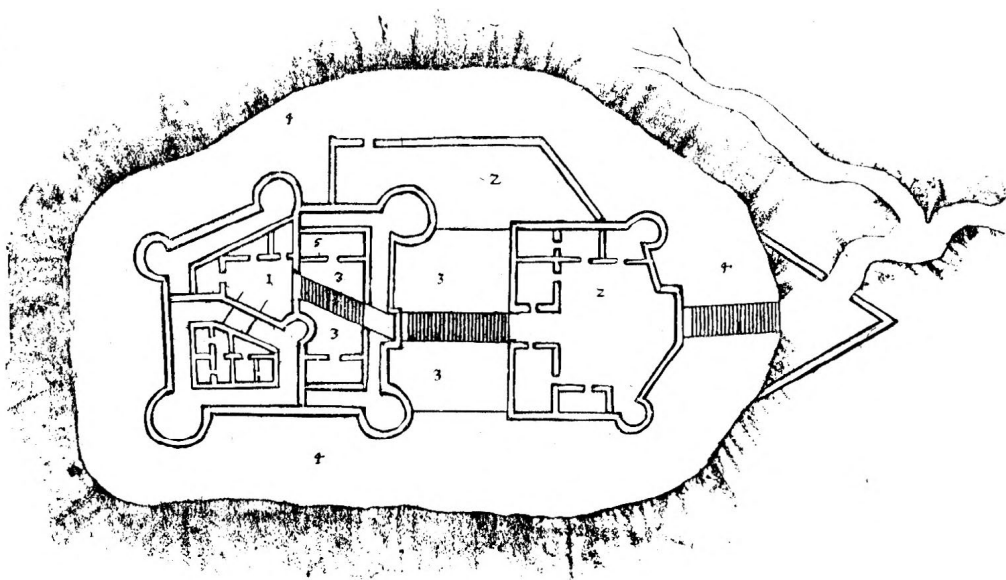
hercegekhez, sőt VII. Sándor pápához is. A lengyel királyt kivéve, kinek hadereje másfelé volt lekötve, mindannyian segílyt ígértek, vagy közvetlenül, vagy úgy, hogy a törökök haderejét más irányban is foglalkoztatni fogják.

Zrínyi a 63-ról 64-re átvezető telet sem töltötte tétlenül. November 27-én törökök és tatárok át akartak kelni a Murán, sőt vagy 3000-en át is keltek, ezeket Zrínyi 300 emberrel megtámadta, megszalasztotta, és vagy 2000-en közülök részint elesetek, részint a Murába fullasztattak. Ezután Zrínyi segédhadakat gyűjtött, s ezek között volt a rajnai liga által küldött és Hohenlohe Gyula gróf vezérlete alatt jött sereg; továbbá Eszterházy Pál, a Batthyányak s mások csapatai, melyek már 1664 januárjában Szentgrótnál találkoztak, innen Kiskomárom, majd harmadnapra Berzencze alá értek, a hol a sereg már 26 ezerre szaporodott; 8000 magyar, 10,000 rajnai, 5000 Zrínyi-féle és horvát, és vagy 3000 császári német harcos. «Ekkora sereg látása mindnyájunk lelkét felvidította», mondja Eszterházy, és Zrínyi elhatározta Berzencze kiostromlását, mit már néhány év előtt, de eredménytelenül kísérelt volt meg. Berzenczét minden felől síkság vette körül; a vár maga, építésénél fogva, nem érdemelte meg az erősség nevét, de erős őrség védelmezte. Itt történt, hogy midőn Eszterházy Pál a vár körül járt a helyzet kikémlelése

Berzencze
1664

végezt, célba vették, és «ha csak Isten végtelen irgal-
mát nem gyakorolja velem, az a nap bizonyára élttem
utolsója lett volna», mondja ő.

Az ostromlók ágyúi csak harmadnap érkeztek meg.
Zrínyi általános rohammal akarta a várat megvenni.

BERZENCZE 1664.

A Mars Hungaricus mellett levő eredeti tollrajz után.

Jelmagyarázat : 1. Arx. 2. Citius. 3. Fossa. 4. Fossa exterior. 5. Meczet.

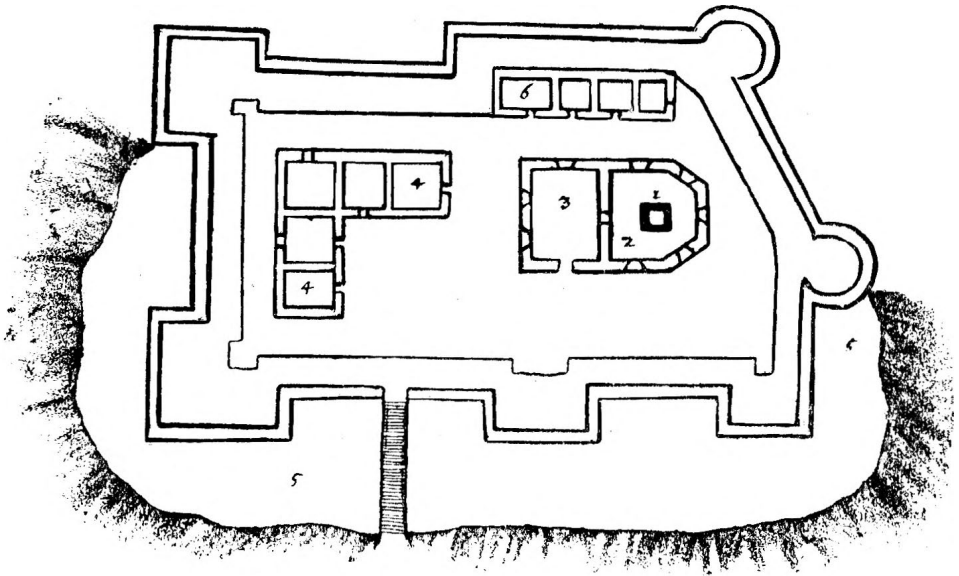
de a törökök látva a mieink sokaságát, követeket kül-
döttek, békét kértek, és az éjjeli alkudozás eredménye-
képen másnap reggel átadták a várat; a kivonulókat
katonáink garázdábhjai megtámadták, sőt néhányat meg
is öltek, mit Zrínyi látva, védelmökre sietett és az el-

vonulóknak fegyveres őrizetet rendelt, nehogy bántalmaztassanak. Az átvett Berzenczébe őrséget rendelve, *Babocsa* seregeink tovább mentek Babocsa felé. E várnak török őrsége látván a keresztények közeledését, ágyúlövésekkel adott jelt a körülfekvő török csapatoknak, de hasztalan, mert a mieink január 24-én megérkeztek Babocsa alá, melyet délről és keletről a Rinya folyó és mocsárok miatt nem lehetett megközelíteni, de északról és nyugatról, az ez irányban emelkedő dombokról, meg lehetett támadni; különben Babocsa sem volt erősebb Berzenczénél, s falait, úgy mint ezét, faczölöpök alkották. Az ostrom második napján, január 25-én, Eszterházy Pál Zrínyi beleegyezésével, Kéri Ferencz gróffal és Zrínyinek Keszthelyi nevű emberével leszállott a vár árkába, hogy azt kikémlelje; e közben fegyvereiket kilövéldözték, mire a fal tetején egy előkelő török jelenik meg, csodálatos lármával jelt ad, hogy meg akarják magukat adni; ezt hallván vitézeink, kiegyenesedtek, Zrínyihez küldöttek, megízenvén a történeteket, s mindkét fél megbizottai csakhamar elintézték a dolgot, úgy, hogy a mieink azonnal bevonultak a várba, Zrínyi pedig gondoskodott, hogy úgy a babocsai, mint a berzenczei törökök a Dráván átszállíttassanak. A babocsai vár kitünően fel volt szerelve mindenfélével, többi közt nagy mennyiségű eleséggel. Ide is erős őrséget helyezett Zrínyi és Barcs ellen ment.

Az 1664-ik év tehát, mint látjuk, jól kezdődött. Folytatása sem volt rosszabb hadi sikerek dolgában, bár nem oly könnyű, mint a kezdet. A baresi törökök, meg- *Bares* látva Babocsa felől közeledő hadainkat, megfutottak, üresen hagyva a várat, melyet a mieink felégettek. Innen rögtön Szigetvár felé mentek hadaink, nem *Szigetvár* ugyan azért, hogy ostrom alá vegyék, mert a téli idő miatt ez valószínűleg sikertelen vállalkozás maradt, de, hogy kikémleljék állapotát, és a törököt kissé megzaklassák. Ez meg is rémült, és úgy az embereket, mint a hadi szereket, a belső várba vitette, — sőt óriási ágyúzást is vitt végbe a mieink ellen, de csekély kárral. Nehány csapatot Zrínyi Türbékre küldött, *Türbék* melyet nehézség nélkül el is foglaltak. E kis vár Szigettől keletnek feküdt, és állítólag Szolimánnak tiszteletére épült, ki 1566-ban Szigetvárt ostromolta. Mondják, hogy ez ostrom idején egy hársfa állott nem messze Szigetvártól, és ennek árnyékában állott Szolimán, kit itt egy, a várból ide tévedt golyó megölt; «így volt-e, mondja Eszterházy, azon nem vitatkozom, hanem tény, hogy a Sziget körül lakó nép és maguk a törökök is ezt hiszik, s azért is nagy kegyelettel viselletnek ama hársfa iránt.» Szolimán belső részei később Türbékre hozattak és még 1664-ben is itt voltak eltemetve, bántatlanul, s a törökök még Ázsiából is elzarándokoltak a nagy fejedelem márványból készült

síremlékéhez. Midőn azonban a mieink Türbékét elfoglalták, a síremléket szétvetették s az egész várat felégették.

Pécs Míg ezek Türbék alatt történtek, hadaink folyton háborgatták a szigeti törököket. De Zrínyi nemsokára

TÜRBÉK 1661.

A Mars Hungaricus mellett levő eredeti tollrajz után.

Jelmagyarázat : 1. Sepultura Solymanni. 2. Moscea interior. 3. Moscea exterior. 4. Habitatis monachorum turcicorum. 5. Fossa. 6. Milites ex Sziget.

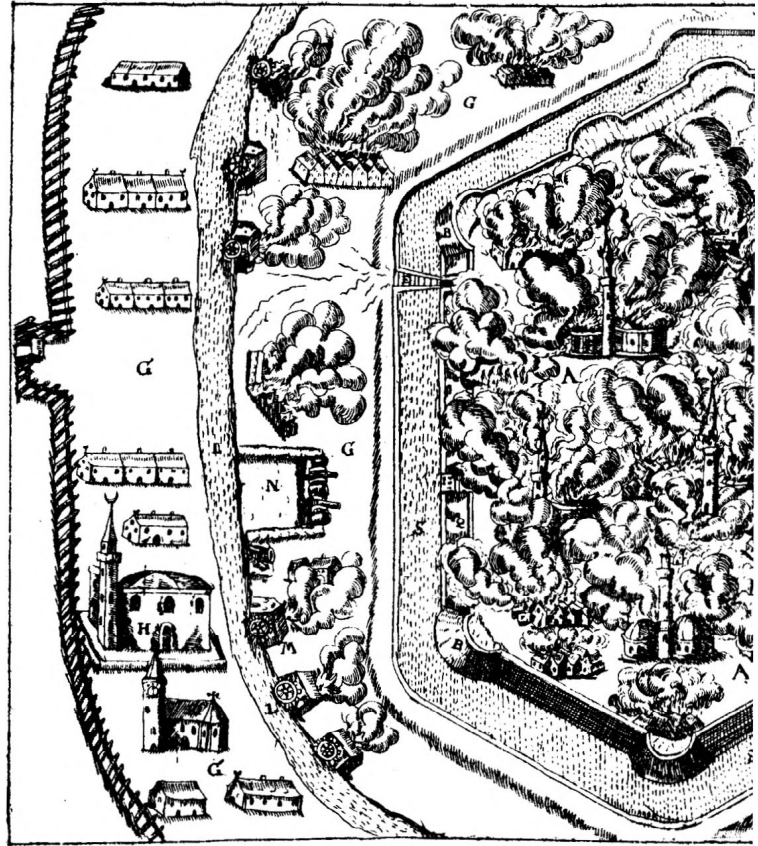
parancsot ad a Pécs felé való előnyomulásra. Már néhány órai menetelés után feltűnnek a város karcsú tornyai; az éjtel seregeink Perjen faluban töltik, de hajnal hasadtáival egészen körülveszik a várost, nehogy a törökök onnan kimenekülhessenek.

Valódi lelkesedéssel írja le Eszterházy e várost. A legkellemesebb vidéken fekszik, melyről igen sok hadvezér és katona azt állítja, hogy szebbet Magyarországon nem látott. A szántóföldek mindenfelé gazdagon teremnek, a réteket kedves patakok szeldelik át, a gyönyörű szőlők nem csupán bort, de mindenféle gyümölcsöt bőven teremnek, alma- és vetemény-termő kertek vannak mindenfelé, és bővelkedik fürdésre alkalmas meleg forrásokban; a belső város terjedelme pedig oly nagy, hogy Bécsset meghaladni látszik, míg külvárosai, bár szintén tágasak, nem hasonlíthatók Bécs külvárosaihoz. Tizenhat mecset van a városban, veres rézzel, ólommal, vagy más érclemezekkel fedett; kettő kiválik közülök, egyik a püspöki rezidentia tájékán, másik a budai kapu mellett; mindkettő szépen épült; a falakon belül két fürdő is van, márvány padolattal, ércből készült kutakkal és kristályablakokkal, az utcákon is vannak nem közönséges mívű kutak, és tágas épületek nagy számban. Hat vagy hétezer ház van a falakon belül. A városnak öt kapuja van, Buda, Siklós, Eszék, Sziget felé, és egy, melyen át gyalog lehet a szőlőkbe és hegyekre jutni. A várat a várostól csak egy árok választja el; ott van a négytornyú székesegyház, mely régi szokás szerint kőből épült körfallal van körülvéve; magát a várost is fal veszi körül, melyet hol négyszegletes, hol gömbölyű tornyok szaggatnak

meg; Pécs városának fekvésénél fogva rendkívül jó levegője van. De elég legyen ennyi a városról, mondja Eszterházy, lássuk most az ostrom lefolyását.

Midőn az egész hadsereg már a város falai alatt összegyülekezik, megtámadják a külvárosokat és azokat rögtön elfoglalják; beesteledvén, hadi tanács tartatik, melynek határozata folytán már másnap reggel általános rohamot intéznek a belső város ellen, s ezt, bár nagy veszteséggel, szintén elfoglalják, úgy, hogy a törökök visszavonulnak a tulajdonképeni várba.

Képzелhető, minő örvendetes halással volt a keresztény seregre ez a gyors, jóformán egy óra alatt kivívott győzelem. Nincs ajk, még oly ékesen szóló, mondja írónk, mely el tudná mondani, minő óriási zsákmánynak jutottak birtokába; mely el tudná beszélni a pogányok leöldöstetését, menekülését; nincs toll, mely a legnagyobb épületek kirablását leírni tudná; Draskovich János gróf megvallotta, hogy 20 ezer forintot talált a föld alatt aranyban és ezüstben; a közlegények a legértékesebb holmikat potom áron adogatták el; eleség annyi volt, hogy okos gazdálkodással 30 ezer embert eltáplálhatott volna egy esztendőn át; sok ezer csőbörre való bort is találtak a pinczékben, s a lerészegedett hajdúk és muskatérosok a borban állatias módon fetrengettek. Az élelmi szerek ily csodás bősége daczára sem volt kenyér. Malmok hiányában ugyanis nem tudták em-

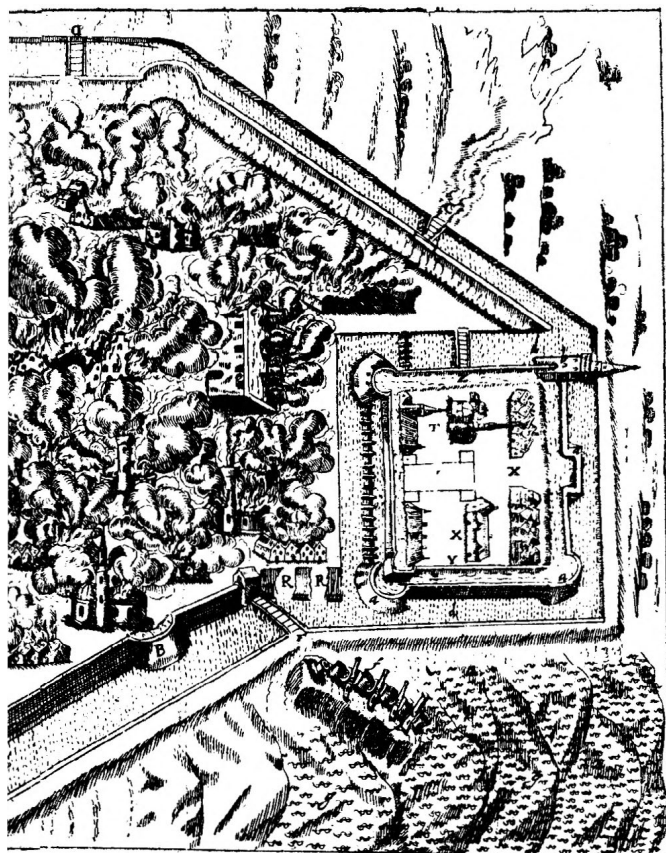

PÉCS 10

Egykorú metszet után, melyen fent a következő felirat olvashat
Handelsstadt Fünfkirchen in Nider-Ungarn: nebenst ausführlichen Herrn Grafen Serini und Hohenloe erstürmet und verbrannt. Salomon Schmidmayer von Schwartzburg Röm. Kays. Mayst.

Grentzen Zeug

Jelmagyarázat: A der Stadt Grund. B der Stadt Mauren und Siglosser-Thor. C das neue Thor. D die Vorstadt. E ein Türckisches so 50 Gänge gehabt. F Pulver-Mühl. G Batterey vor zwey der Maur so durchschossen ist worden. H alldar ist die Maur gebrochen worden. I der Stadt Graben. J das Schloß. K Kirchl darinn Wohnhäuser gestanden. L Ringmauren. M Zwinger. aa Zw Palissaden gestanden. bb Schloßgrab. cc Schloß-Thor. dd Herri worden. ee Batterey in dem Weingebürg vor zwey Stück und c

364.

aló: Rechter und wahrer Abrisz der Türkischen grossen
 dem Bericht wie selbige im Anfang dieses 1664. Jahrs von
 brandt worden. Gerissen nach dem Leben durch Anthoni
 Stück-Haubtman und der Windisch und Petrinianischen
 gwarth.

id Rundel. *C* das Büttner-Thor. *D* das Zigetter-Thor. *E* das
 1er Tempel. *K* Jesuiter Ort alldar ein Uhr gewest. *L* Mühl-
 Stück. *O* Stand der feuermörsner. *P* Hültzernes Haus auf
 erstiegen worden. *R* Zwey Löcher durch die Stadtmaurn
 en mit vier Thürnen. *W* Kloster-Behausung. *X* Ein Platz
 1nger-Mauren. *bb* Ein vierkantichter Thurn. *cc* alldort seynd
 1 Graven von Hohenloe Batterie so auf ein Haus erbaut
 dem Feuermörsner. *hh* Weingebirg.

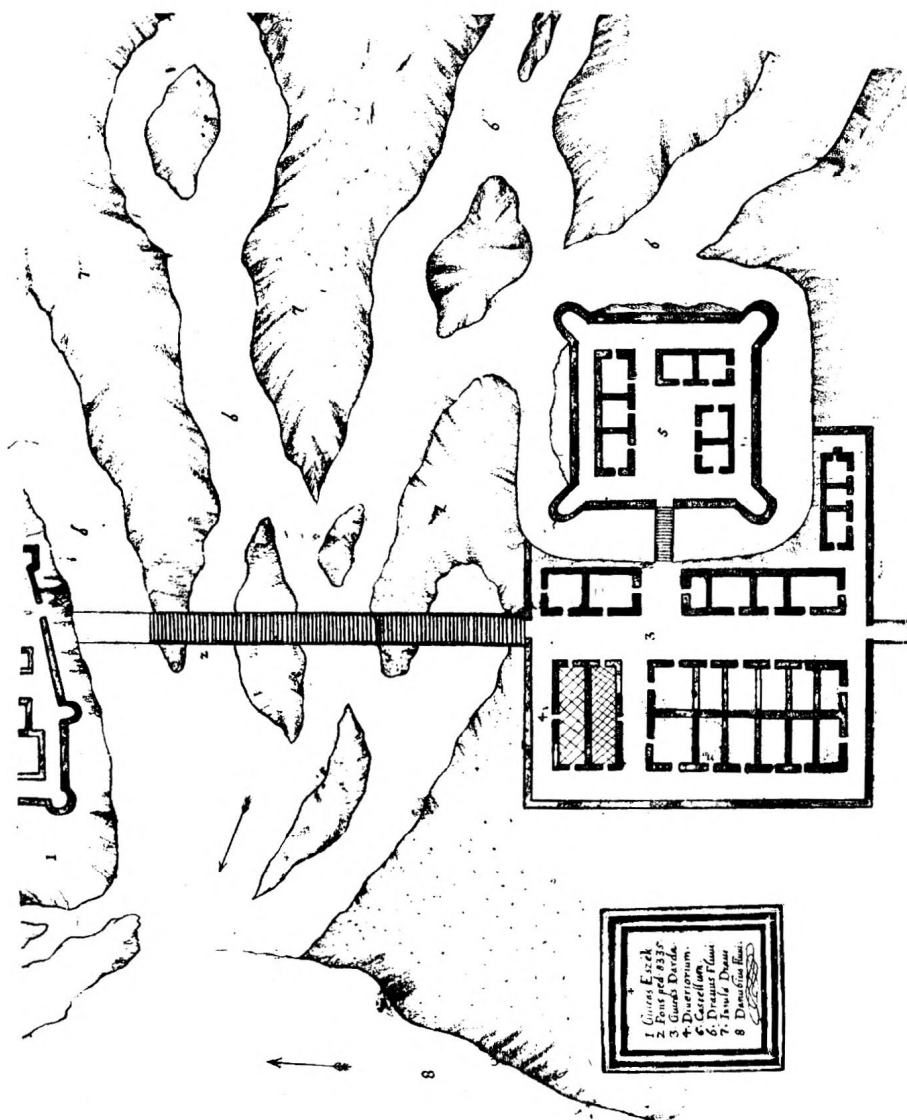
bereink a lisztet megőrölni, és kövekkel, pörölyökkel tördelték a gabonát mindaddig, míg valamelyes lisztet tudtak belőle nyerni. «Így esik meg, sóhajtott fel Eszterházy, ha a pusztításra született nép, félre téve minden értelmet, dühöng és a víz közepén Tantalushoz hasonlóan nélkülöznie kell.»

A város elfoglalása után a mieink a várat vették ostrom alá, hová a törökök, töméntelen sok aranyat, ezüstöt, továbbá az asszonyokat, gyermekeket és a lovakat beszállították. A magyarok másnap a várat kezdék lövöldözni, de ágyuik kicsinyek lévén, nem sok kárt tehettek benne. Zrínyi látva, hogy a vár vívása hosszabb időt fog igénybe venni, az összes gyalogságot ott hagyva, körülbelül 5000 lovassal Siklós irányában megindult, útközben megvevén Szalonta nevű falut, melyet a siklói törökök ágyulövésekkel figyelmen kívül hagyva, a török lakosság odahagyott, s mint-hogy az éj sötét volt, nem lehetett őket űzőbe venni. A magyarok a kor barbár szokásához híven, de még inkább stratégiai okokból, az elfoglalt falut felgyújtották. Hajnalhasadtával Siklós és Baranya mellett elhaladván, egyenesen Eszék felé indultak és január 31-én megpillantották azon török váracsot, melyet ezek a híres eszéki híd védelmére építettek. Ezt hirtelen megrohanással hatalmukba ejtették, a török katonákat leöldösték, és a hidat elfoglalták. *Eszéki híd*

Ezen korban számos rajz és leírás készült az eszéki hídról, mely csoda számba ment. A kor leghíresebb rajzolóinak ónja alól kerültek ki e képek, és látnunk engedik, minőnek képzeltek el az eszéki hídat. Képzelték, mondom, mert valójában másféle volt, mint a minőnek e képek mutatják. Ezek szerint ugyanis nem egyenes, hanem kígyózó alakja volt, más képek szerint pedig tompa szög alatt két szárban nyúlt el.

Eszterházy a Mars Hungaricus kézirata mellett egy, rögtönözve készült tollrajzban mutatja be nekünk ezt a hidat, mely Eszéktől Dárdáig vezetett, tökéletesen egyenes vonalban, és melynek igen nagy stratégiai fontossága volt, mert ezen át özönlöttek Magyarországba sok éven át a törökök százezrei. Eszterházy maga is csodás építményűnek mondja; az ő mérése szerint 12 láb széles, 8335 láb hosszú volt; oly pontosan volt készítve, s a gerendák oly szorosan és sűrűn egymás mellé róva, hogy ha valaki egy pénzdarabot rajta elejtett volna, még az sem esett volna a híd alá. Nyolcz óriási oszlop, oly szélesek, mint a híd, tartották azt, hosszában pedig, minden egy-egy ölnyi távolság után szintén oszlopok támogetták.

Azzal tisztában voltak a mieink, hogy ezt a hidat, a hídépítészetnek e korbani fejlettségéhez képest valóságos remekét, el kell pusztítani, mert, ha czélszerű közlekedési eszköz is, de veszedelmes az által, hogy a

AZ ESZÉKI HÍD 1664.

A Mars Hungaricus mellett levő eredeti tollrajz után.

Jelmagyarázat: 1. Civitas Eszék. 2. Pons pedum 8335. 3. Civitas Darda. 4. Diuersorium. 5. Castellum. 6. Drauus fluvius. 7. Insula Draui. 8. Danubius fluvius.

török seregek ezen át könnyedén jutnak be az országba. Sokáig tanakodtak tehát azon, miképen pusztítsák el; kevesen is voltak a mieink, sietni is kellett. Végre február 1-ején elhatározták, hogy elégetik, a mi két nap alatt sikerült. «A kegyes istenség ugyanis, mondja Eszterházy, ki elejétől végig jelen volt az execution, nagy mennyiségű nádat adott rendelkezésünkre. Mi tehát a hidat náddal megraktuk, alája is nádat összehordván, s ezt meggyújtván, Plútónak áldoztuk. Két teljes napon és két teljes éjen át folyton szítottuk a tüzet, és végre sikerült a hidat elhamvasztanunk. Irtózatoss látvány volt főképp éjjel ezen sok ezer láb hosszú alkotmány égése. Segítségünkre volt e munkában az is, hogy a víz keményre vala fagyva, s így megbírta katonáink terhét, midőn a híd alatt és mellett a sok nádat összehalmazták. Csodálatra méltó kegye volt az Istennek az is, hogy az eszéki várból a törökök folytonosan lövöldöztek reánk, s így mi valóságos golyózáporban dolgoztunk, és mégis csak egyetlenegy emberünk sebesült meg.»

A híd elpusztulása utáni napon Siklós felé visszafordultak hadaink, és a török váracsot is felgyújtván, Baranyát foglalták el, s felégették. A siklósiak megijedtek a magyarok láttára, s nem is mertek rájok löni, ezek azonban most nem bántották őket, hanem visszamentek Pécs alá, melyet a mieink még

mindig ostromoltak, a törökök pedig vitézül védeleztek. Februárius 5-éig húzódott így az ostrom, a keresztények nem csekély veszteségével; az ellenség semmi hajlandóságot sem mutatott a meghódolásra, mert látta, hogy az ostromlók faltörő ágyúk hiányában, neki nem igen árthatnak. A mieink közül egy Hamerle nevű vezérőrnagy, midőn a várat közelebről vizsgálja, Eszterházy szeme láttára öletett meg; Herbersteint egy török nyíl ölte meg; a legénység közül sokan sebesültek meg, sokan valának betegek, sokat a hideg vett meg, s így a harczy kedv is lassanként lehült.

Ezeket tapasztalva a vezérek Zrínyinél összegyűltek és a teendők felől tanácskoztak, sokan, közöttük Eszterházy is, az ostrom folytatását kívánták, de a többi ezt ellenezte, Zrínyi is ide hajlott, s e miatt közte és gróf Hohenlohe között később heves nézeteltérések merültek fel. Eszterházy nagyon sajnálta ezt a döntést, és azt mondja, hogy kitartással be lehetett volna venni a várat.*

* Fraknoi szerint Zrínyi pénz- és lőszerek hiánya miatt határozta el a vár vívásának abbahagyását. (Lásd: «Zrínyi pályájának vége» a Történelmi Tár 1894-iki folyamában.) Ez nagyon hihető, mert Zrínyi nem volt az az ember, a ki döntő ok nélkül félbehagyjon sikerrel biztató vállalkozást; viszont azonban sokkal bölcsőbb és emberségesebb volt, sem hogy katonáit czéltalan lemészároltatásnak tegye ki.

Február 6-án tehát oda hagyták a várat, de előbb Zrínyi parancsára felgyújtották a várost. A tűz nagy-szerűen égett, nincs toll mely leírja, nincs ember, ki ehhez foghatót valaha látott volna, s alig hiszem, mondja Eszterházy, hogy Szodoma égésénél nagyobb lett volna a tűz. Ugyanis a várost és a külvárosokat egyszerre ezer és ezer helyen gyújtották fel, s a tűz és a füst csakhamar elfedték a napot és az egész látha-tárt. A legszebb város felégettétvén, Eszéktől kezdve Babocsáig a katonák dühe minden falut, helységet és malmot felgyújtott, a lakosokat ezrével fogságba ejtette, s mindezt azért, hogy a jövő nyáron erre jövő nagyvezér ne találjon semmit, és a török sereg éhezni legyen kénytelen.

Sziget mellett elmenye, honnan a törökök ismét lö-völdöztek a mieinkre, Zrínyi Babocsa felé vette útját, *Segesd* a sereg egy része pedig Segesd felé ment. Ezt a török várat Eszterházy Pál száz hajdúval megtámadta, mit látván az őrség, hangos szóval megadást ajánlott, a mit az utánuk jövő Zrínyi elfogadott, az őrségnek, fegyvereik és zászlaik hátrahagyása mellett, szabad el-menetelt biztosítván.* Hohenlohe gróf azonban, kinek a

* Eszterházy levele feleségéhez: «Mi ilten megvevénk elsőben Börzenczét, az után Babocsát, Türbékelt, Baresot, Pécs Városát, annak utánna mentünk szintén az eszéki hídig, azt éppen el-égettük, Dárdát is megvettük, Baranya várat is, Sás Várat is, s

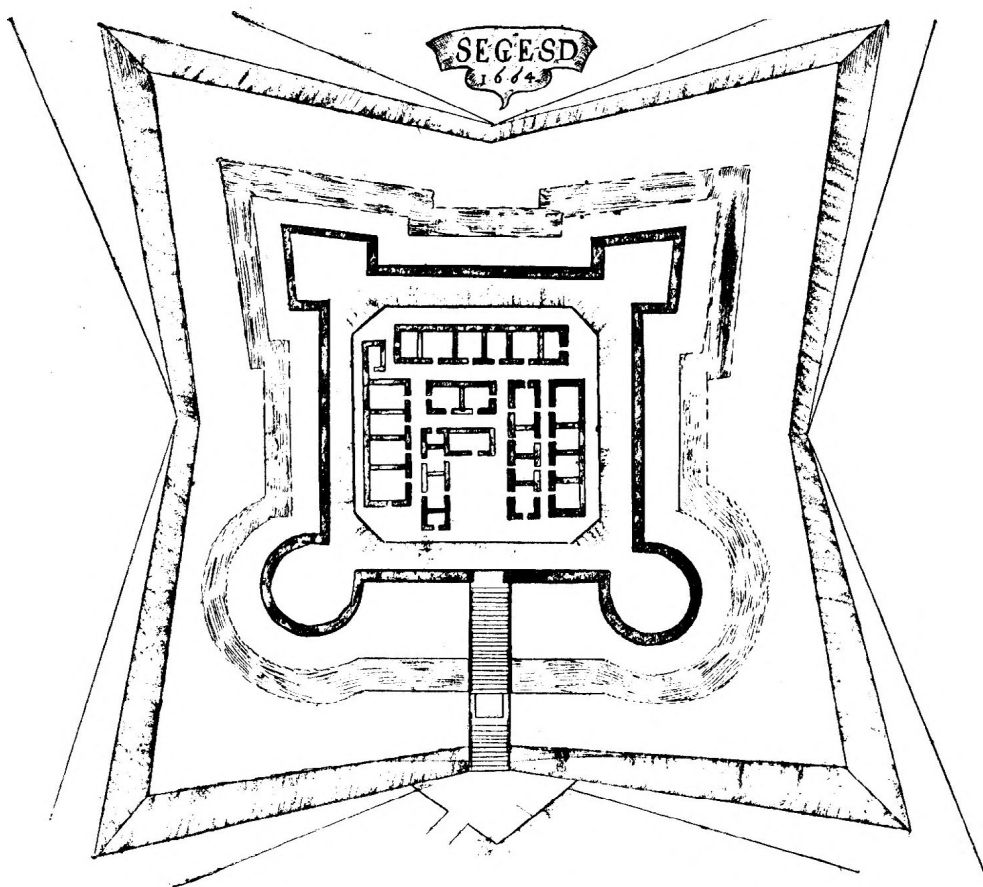
szigetvári törökök imént néhány emberét megölték, s másokat ellogtak, azt kívánta, hogy a segesdi őrsereg fogva tartassék, s végre engedett Zrínyi annyiban, hogy a törökök főbb embereit túszerül visszatartotta, de a szigeti törökök nem akarták a foglyokat kicserélni, s e miatt Zrínyi és Hohenlohe között nyíltan kitört a viszály, mi később sok bajnak forrása lett. Azon éjjelt, mondja Eszterházy, arra használtam, hogy a két jeles férfit kibékítsem, de a Pécselt felmerült nézeteltérés megghiúsította törekvésemet. Zrínyi tehát, Segesden őrséget hagyva hátra, visszatért a Muraközbe, és ágyúlövésekkel üdvözöltetve vonult be Uj-Zrinyivárba, Hohenlohe Stiriába tért. Eszterházy pedig Csáktornyan, Horvátországon és Radkersburgon át ment haza, Magyarországra.

Zrínyinek ezt a téli hadjáratát, — kivéve néhány, különben elég befolyásos ellenségét — egész Európa méltó elismeréssel és dicsérettel halmozta el. A pápa és Lipót magasztaló leveleket írtak neki.* XIV. Lajos

im tegnap visszajöttünkben Segesdet is megadák a Törökök. Énnékem egészségem még eddig jól szolgált Istennek hála. Még ma Bán urammal Muraköz felé indulok, ottan nem késem, mentől hamarabb azon lések, hogy haza mehessek. Aggya Isten lássalak jó egészségben. Datum Segesd 14. Febr. 1661.»

* A pápa levelét közli Fraknoi a Történelmi Tár 1894-iki folyamában az 582-ik lapon.

10 ezer tallért küldött hozzá a költségek némi fedezésére és francia pair-ré nevezte ki, a spanyol király az

SEGESD 1664.

A Mars Hungaricus mellett levő eredeti tollrajz után.

aranygyapjas renddel ajándékozta meg, költségeket küldöttek más fejedelmek is, sőt birodalmi herczeggé

is akarta őt tenni a császár, mit azonban ő szerényen elutasított magától.

Az ő lelke nem kincs és dicsőség után szomjazott, *Kanizsa* hanem telve volt a vágytól hazáját az ádáz ellenségtől felszabadíthatni. Kanizsa is egy oly posztio vala, melynek birtokában a török nagy területek felett uralkodhatott. Az eszéki híd elpusztításának egyik főindoka éppen abban rejlett, hogy Kanizsát könnyebb szerrel lehessen megvenni, és Zrínyi most, különösen hogy meghallotta, miszerint e török kézen levő fontos hely nem nagyon bővelkedik eleségben, ennek elfoglalását tűzte ki célul. Biztatta a remény, hogy a nagyvezér, le levén rombolva az eszéki híd, nem egyhamar hozhat segélyt a városnak, s ezért engedelmet is kért a királytól, hogy ostrom alá vehesse, de még segélyt is kért e fontos hely biztos elfoglalására. Hosszas késlekedések után, melyekben nagyon valószínűleg része volt az olasz Montecucolinak, — Zrínyi erős ellenlábásának, ki gyűlölte e magyar hőst, mert az, az övétől mindenben eltérő nézeteket vallott, és cunctátorkodását éles gúnynyal ostromozta, — végre márczius 18-án megadatott az engedély Kanizsa vívására. Nem tudom, minő okok folytán, de tény, hogy Zrínyi kérelme után csak 24-ed napra értesült a király engedméről, és talán nem esalódom, ha ezt az idővesztiséget tekintem az ostrom kudarcza egyik főokának. Egyik okának

mondom, mert mint látni fogjuk, közre játszottak egyebek is.

Zrínyi ápril 8-ára tűzte ki az ostrom megkezdését. Rögtön értesítette hiveit, Batthyány Kristófot, Eszterházy Pált és másokat, kérve őket, hogy csapataikkal csatlakozzanak hozzá. Az idegen segédhadak azonban annyira késlekedtek, — főkép Hohenlohe, — hogy a már, annak idején megjelent magyarok felháborodva tértek vissza. Végre, midőn a mieink már azt hívék, hogy az ostrommal elkéstek, megérkezett Strozzi gróf altábornagy; vele volt Holtz tüzérezredes, két mérnök és egyéb műszaki tiszték. A várat recognoscálván, úgy találták, hogy annak elfoglalása nem lesz túlságosan nehéz, ha csak a törökök segítséget nem kapnak. Megérkezett most már Hohenlohe is, és az ostrom megkezdésének napjául ápril 28-ika tűzetett ki; Hohenlohe, kiben még forrt a gyűlölet, a miért Pécsnél nem az ő véleménye győzött, hidegen viselkedett és azt tanácsolta, — valószínűleg, hogy kudarcz legyen a dolog vége — hogy az ostrommal várni kell, míg a gabona megnő.

Zrínyi azonban, a határozat értelmében ápril 28-án megindítja táborát, s még az nap Kanizsa alá érkezik, s mindenfelől megérkeznek a magyarok is, telve harczy vágygyal és lelkesedéssel. Eszterházy Pál május 1-én érkezett meg, 3 nagy ágyút, elegendő golyóval és lő-

porral hozván magával Fraknó várából, és 1200 vitézt. Az ostromot már előtte való napon kezdték, s ekkor mindjárt el is foglalták a várost, honnan a törökök a belső várba menekültek. Ezután Zrínyi rendszeresen felállította a csapatokat, úgy, hogy Kanizsa minden oldalról be volt kerítve. A falak töretését május 1-én kezdték meg, ebben tekintélyes rész jutott Eszterházy Pálnak. Május 6-án, a mely napig erősen folyt az ostrom, megérkeztek Gráczból a nagy ágyúk is, melyek csodás rombolást vittek végbe a vár falaiban. Az ellenség főképp Eszterházy posíciója ellen védekezett; csak úgy röpködtek a hatalmas golyók a gróf emberei közé, annyira, hogy ezeket már a kétségbeesés kezdé kerülgetni, s ha maga Eszterházy nincs folyton körülöttök és nem buzdítja őket, elhagyták volna helyeiket. Valódi oroszlanbátorsággal küzdött azonban Eszterházy, és így sikerült, támogatva a császáriak ütegeitől is, azt a bástyát, melyből főképp az ő állását vették célba, hatodnapra romba döntenie. Nagy nyereség volt ezen magas védmű ledőlése, mert ebből három-négy ágyú folyton okádta a golyókat, és sok bajt szerzett a mieinknek, kik különben más oldalakon is rombolták a falakat, s miután hat napig folytatták ezt a munkát, a falak annyira meg valának rongálva, s rajtok annyi rés, hogy most már könnyen meg lehetett őket mászni. Ezen kívül futóárkokat és egyéb támadó műveket is

készítettek az ostromlók, úgy hogy a várat nem volt nehéz megközelíteni.*

* Eszterházy levele feleségéhez: «Én tegnap előtt ide érkezém Kanisa alá szerencsésen; tegnap mingyárt megcsináltam az én batériámat, avagy sánczomat, s már lövettem is az várat, kiből alkalmas kár is esett. Istennek hála elsőbenn is jó szerencsém volt, mert az perspectivából láttam egy öreg ágyút a bástyán, kit szépen lelöttem, mind össze romlott. Valóban lőnek ide; kiesin hía vala, hogy magamonn is nem esett lövés az Török Ágyúkból; egy muskatérosomat ellőtték az sánczbul, félóra alatt megholt. Ez éjjel kiűtöttek az Törökök, volt harez is vélek, de kárral tértek be az várban; egy hitván derékfájás mégis rajtam vagon. Az én batériám ninesen tovább az vártól négyszáz lépésnél, hiszem Istent harmadnap alatt közelebb vihetem. Igen bíznak az vár megvételehez, két bástya alkalmasint leromlott annyira, hogy fölfuthatni rajta; az árkot valóban töltik éjjel-nappal, már csak száz lépésnyire vannak az bástyától. Isten tartson meg jó egészségben. Datum Kanisa Tábor 6. Maii 1664.»

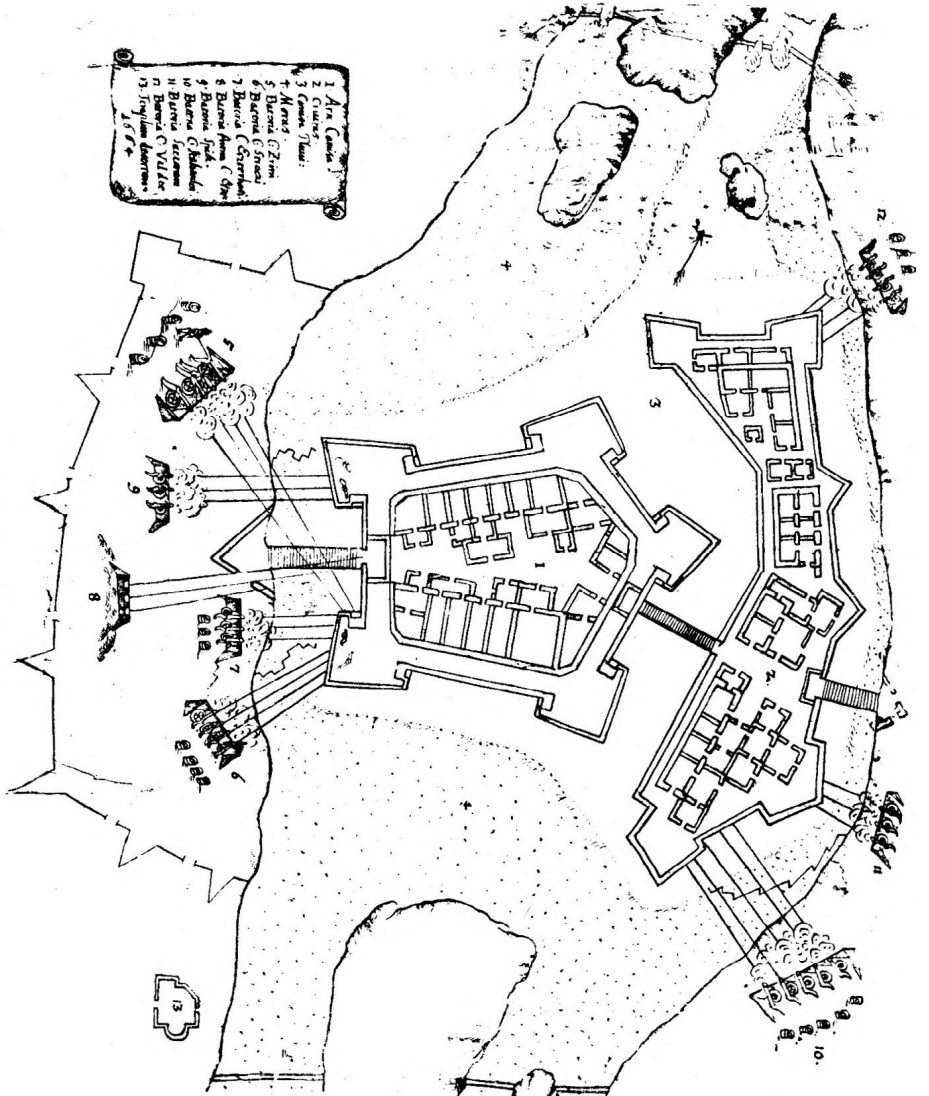
Két nappal utóbb pedig így ír: «Én itt egészségben volnék egyébaránt, de az derékfájástól még sem menekedtem meg. Valóban érte vagyunk, hogy megvegyük az várat. Egyik bástyáját két felől löjük, Stroczi Uram egy felől, más felől én. Immár kétszáz lépésnyire vagyunk az bástyától. Az árkot már annyira töltötték, hogy harmincz lépésnél nem több a kit meg köll tölteni. Magad egészségéről s az gyermekekéről kérlek tudósíts. Isten tartsen meg jó egészségben. Költ Kanisai Táborból 8 Maii 1664.»

Ugyanonnan május 17-én írja: «Vettem kedvessen leveledet, Örülöm egészségedet; én is Istennek hála türethetőképven volnék, de az derékfájás még sem szűnt meg rólam. Mi itten éjjel-nappal löjük Canisát. Már az árkot is alkalmasint betöltötték. Egynéhány nap alatt megválnak az dolog. Én is az én bástyámat kétszáz lé-

Már-már elkészültek mindezekkel, midőn hírül hozattott, hogy a nagyvezér közeledik. A törökök ugyanis három hónapig tartó szakadatlan munkával újra felépítették az eszéki hidat, és már május 14-én átkelt rajta seregével a nagyvezér. Jöttének híre tehát igaz volt, és újra lelket öntött az ostromlottakba, a mieink pedig elhatározták, hogy inkább meghalnak az árkok és sánczok között, semhogy a megkezdett munkát abba-hagyják, és gyorsfutárt küldöttek Ő felségéhez, segélyt kérve. A kiküldött kémek hírül hozták, hogy a nagyvezér 20,000 emberrel Pécs mellett várja a még jövőendő segélyhadakat. Közben a várbeliek elfogják Hohenlohe francia hadsegédét, a mieink viszont két törököt, kik a várból a nagyvezérhez kiküldetve vissza akartak oda térni, levelekkel, melyekből megtudták úgy ennek, mint az ostromlottaknak helyzetét. A törökök kirohanást kísérelnek meg, de visszaűzetnek, miközben Eszterházy leszúr egy török zászlótartót. E nap volt az ostromlókra

pésnyire vittem éppen az árokpartra, onnét lövetem az bástyát. Ez éjjel bélopták magokat ednehány hajdu, s két török zászlót nyertenek s feles törököt is vágtak le; ő ennek is veszett tizig való. Egyéb új híreim nincsenek.»

Május 24-én írja: «Énnékem egészségem türhetőképpen szolgál Istennek hálá, már mostan az Vár Kapuját löjük, gondolom harmadnap alatt eldől. Igen nagy inségben vannak az Törökök, már az lovakra szorultak, azokat eszik, Talán Isten rövid nap jól aggya az dolgot.»

KANIZSA 1664.

A Mars Hungaricus mellett levő eredeti tollrajz után.

A térkép: bodsarkban a követező jelmagyarázatot találjuk: 1. Arx Canisa. 2. Civitas. 3. Canisa Fluitus. 4. Morast. 5. Bateria C. Zrinj. 6. Bateria C. Siroczy. 7. Bateria C. Szendrői. 8. Bateria prima C. Eszterhási. 9. Bateria Spik. 10. Bateria C. Siroczy. 11. Bateria Siroczy. 12. Bateria C. Václav. 13. Templum desertum. 1664.

a legveszedelmesebb, Strozzi gróf erősen megsebesült, Spar ezredesnek egy golyó elvitte egyik karját, Carecto alezredes is halálosan megsérült; Zrínyi és Eszterházy is nagy veszélyben forogtak, a golyók ugyanis záporosó módjára hullottak körülöttük, egymás után estek el vitézeik, és a muskatérosok a védett helyekről, őket véelve ellenségeknek, folytonosan tüzeltek reájok.

Ez események leírásában szépen nyilatkozik meg Eszterházy vallásos lelkülete. «A mindenhatónak kegyelme irántunk e napon csodás módon tünt ki, mondja ő, mert midőn a harc után alkalmam volt mérlegelni a veszélyt, eszembe jutottak a Szentírás szavai: *cadent a latere tuo mille, a dextris decem millia, ad te autem non appropinquabit*». Az ellenséges golyók ugyanis mellettünk négyesével szaggatták szét az embereket, s egy ellenséges golyó egy czölöpöt szétzúzván, annak egy darabja leütötte fejéről a süveget. Saját szemeimmel láttam ekkor, Uram, hogy a te könnyörületességed minden műveid felett, nem az igazságosság, hanem végzetetlen irgalmasságod szerint cselekedtél velem. Zrínyi is nagy veszedelemben forgott, midőn előtte egy lépésnyire lecsapott egy golyó, mely felvetvén a földet őt mellbe üté, mi pedig azt hittük, hogy a golyó érte őt. E csatározás elmúlván, visszatértünk a táborba.»

A nagyvezér közeledésének híre főkép a magyarokat csak még inkább hevíté, hogy az ostromot gyorsan és

vitézül befejezzék; a babocsai, berzenczei és segesdi őrségeknek megparancsoltatott, hogy e helyek úgy sem lévén alkalmasak az ellentállásra, a nagyvezér közeledtére gyujtsák fel, és jőjjenek a kanizsai táborba. Az ostrom fokozottabb erővel folyt, bár nagy baj vala, hogy a mieinknek kevés mozsaruk volt, és így egyszerre nagyobb mennyiségű gránátot nem lehetett a várba vetni; baj volt az is, hogy a gránátok nedves löporral valának megtöltve, s így kevés bajt okoztak, pedig, ha a puskaapor száraz, a tüzes golyók száma nagy, úgy oly tüzet támaszthatnak a várban, melynek épületei többnyire fából valának, hogy azt el nem olt-hatja senki. És e bajok nem valának véletlenek, hanem némelyek irigykedésének következményei, kik folyton akadékoskodtak Zrínyivel; mindamellett oly sikerrel haladt az ostrom, hogy az ostromlók már-már biztosak valának a győzeletről, mit az is elősegített, hogy a várbeliek kezdettek szükségét szenvedni.

Fájdalom, csalódás váltá fel a reményt. A mint híre jött, hogy a nagyvezér Babocsához ért, a német katonák zúgolódni, Strozzi és Hohenlohe ingadozni kezdtek, más alvezérek pedig mindenféle ürügyek alatt az ostrom félbenhagyását javasolták; Zrínyi sorba czáfolgatta érveiket, de hiába, süket füleknek beszélt.

Igaz, a helyzet kényes volt; egy aránylag csekély számú ostromló sereg, melylyel szemben állt a vivandó

KANIZSA OSTROM

Egykorú röplap után, melyen a kép alatt a vár története
 Relation und Abrisz der starcken Vestung Canischa was s
 beschrieben durch einen Ingenier ausz dem feld Läger. —
 so die Türcken (az egyik hid 600, a másik 400 láb l
 5. Strotzische Völcker. 6. Serinische Völcker. 7. Der Flusz Za

MA 1664-BEN.

olvasható. A kép fölött ez a felírás van: Vollkommene
 sich vom Tag zu Tag darvor zugetragen ordentlich
 - Jelmagyarázat: 1. Die Vestung Canischa. 2. Brucken
 rosszu völt). 3. Keyserliche Völeker. 4. Reichs Völeker.
 la. 8. Morast um (die Vestung).

vár, s mögéje kerülhetett a nagyvezér telemes serege. De nagyobb számú ellenséges sereggel is megbirkózott már a magyar, és Zrínyi bízott jó csillagzatában. Itt tehát csak a Zrínyi-ellenes párt féltékenysége volt az, mely irigyelte tőle a lehető, s ha bekövetkeznék, mindenestre fényes győzedelmet. Maga gr. Strozzi, kit Eszterházy mindig nemeslelkű, és rettenthetetlen bátorságú férfiúnak ismert, viselkedésével gyanut ébreszte, s Eszterházy ki is mondja, hogy ő nehezen cselekedett saját meggyőződése szerint, de hogy ki biztatta fel, azt nem akarja kutatni. Én határozottan Montecucoli féltékenységének, másrészt Hohenlohe még mindig le nem csillapult haragjának tudom be a lelkesültségnek ily hirtelen való lehülését. Kimondatott a visszavonulás.

Zrínyi elszomorodott, midőn látta a bekövetkezendőket. Arra kérte tehát a csapatokat, hogy az ostromló szereket előre küldvén, rendben vonuljanak vissza. De ki levén mondva a hátrálás, hasztalan lett minden józanságra való intelem; Babocsa, majd Berzencze, végre Segesd egymás után lángoltak fel, a mint ezt Zrínyi megparancsolta volt az esetre, ha a nagyvezér közelednék; nos hát ezek a tüzek jelzék Köprili nyomdokát, és az idegen csapatok félelemtől eltelve hanyatthomlok kezdének menekülni; mind Uj-Zrínyivár felé; csak a magyarok maradtak meg mozdulatlanul helyeiken.

Az elszomorodott és zokogó Zrínyit ezek állották körül, korholván a távozottak hűtlenségét. Másnap, pünkösd vasárnapján, Zrínyi is felkészült, Eszterházy pedig sokáig és sokat beszélgetvén vele, könnyek között bucsúzott el tőle. Mint később a foglyok elbeszélései bizonyítják, ha még vagy hat napig tart az ostrom, Kanizsa a mienk lett volna. Zrínyi a Muraközbe, a magyarok haza, Eszterházy pedig Vatt-ra, a Nádasdy-féle táborba sietett.*

*Souches
sikerei*

Mialatt Zrínyi serege Kanizsát vívta, Souches tábor-nagy Magyarország felvidékein győztesen harczolt a törökök ellen. A törökök által tavaly elfoglalt Nyitrát, majd Lévát** megvevé; elfoglalta Párkányt is, és a Dúnán levő hidat szétrombolta.

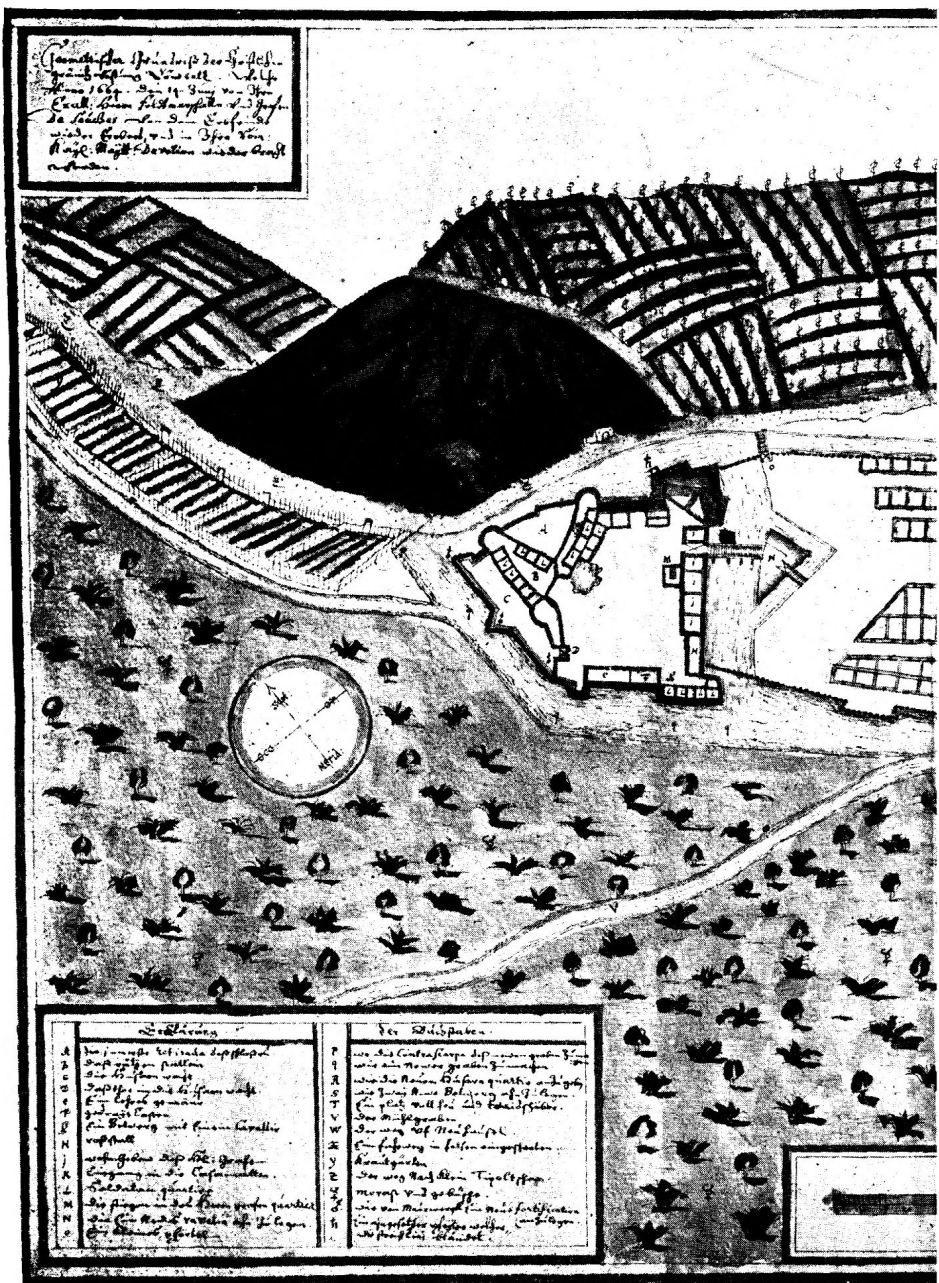
De mellőzve ezeket, lássuk a mi drámánk további fejlődését, mely nem sokára végéhez közeledik.

*Új-
Zrinyivár*

A nagyvezér, látva a keresztények megfutamodását,

* Innen írta június 6-án feleségének: «Az német had nagy gyalázatossan el mene Canisa alól, kihez képest én is ide jövek Vatra Nádasdi Uram táborában. Már ez után mi lészen: nem tudom. Egészségem jól szolgál Istennek hálá, örömost hallanék jó hírt felőled. Az minemű leveleket írtál abban hármát vettem. Édesem írj jó egészségedről.»

** Souches, Lévát elfoglalván őrséget vetett ide is; Husszein budai basának ez hírül adatván, Léva visszafoglalására ment, azonban, az elkeseredett küzdelemben maga is elesett, s így Léva a mienk maradt.

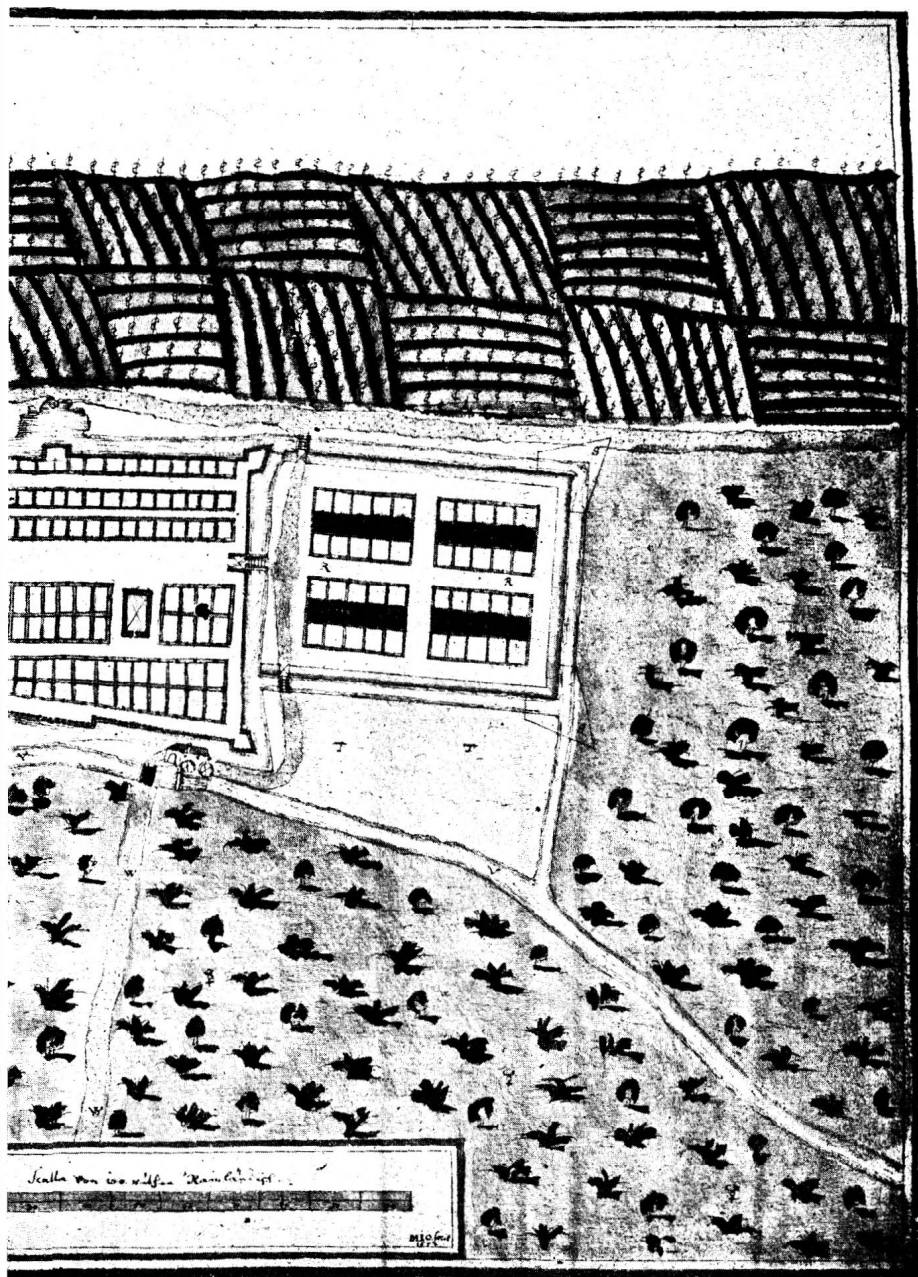
LÉVA VÁRA ÉS KÖRNYÉKE

A Mars Hungaricus mellett le

A felső bal sarokban olvassuk: Geometrischer Grundrisz der christliche Herrn Feldmarschalle vnd Grafen de Souches von dem Erbfeinde wieder Erobrt

Az alsó bal sarokban: Erklärung der Buchstaben: A die innerste retrir: das Huszarn wacht. e ein lehres gemäur. F gedrayt Casten. g Ein Bolwerg mit Casamatten. L Soldaten quartire. M die stiegen in des Herrn grafen quartier. N scarpa desz neuen graben zumachen. q wie ein newer graben zu machen. Zulegen. T ein platz voll heu und V das Mühlgraben. W der Weg auf ½ Morast vnd Gebüsch. x wie von Mauerwerck Ein neue Fortification anzule

Alul középen a lépték: Scala von 100 ruthen Rainländisch, és a tervej:

1672-IKI FELVÉTEL UTÁN.

vő eredeti festett tollrajz után.

en Gränitz Vöstung Löwentz, Welche Anno 1664. den 14. Juny von Ihro Excell.
ert vnd in Ihro röm. Keys. Maytt. Devotion wieder bracht worden.

ada des Schlosses. *B* das Rätzen ställein. *C* die Huszarn wacht. *D* dasz thor in
it Eüinem Cavallir. *H* roszstall. *j* Wohngebeu des Hr. Grafs. *K* Eingang in die
wie ein Newes ravelin ahn zu legen. *o* ein kleines pförtel. *p* wo die Contra-
R wie die newen Husarn quartir anzugeben. *S* wie zwey Newe Bolweg ahn
Neuhäuszl. *X* Ein Fahrweg *y* Krautgärten. *Z* der weg nach Klein . . .
gen. *†* Ein ahngesetzter welcher die streichlinij blendet.

tot készítő mérnök neve : M. I. O. fecit 1672.

vígan vonul be Kanizsára, megerősíti az őrsereget, de maga nem sokáig időzik itt, hanem egész dühével Zrínyi, annyi győzelmek kivívója, s neki annyi bajok szerzője ellen fordul. Már harmadnap Új-Zrínyivár felé közeledik, de Zrínyi eléje megy és apró csatározásokkal sok kárt okoz seregében; éjjelre azonban visszavonul várába, és felkéri Hohenlohét és Strozit, hogy a vár s a török sereg között helyezkedjenek el, de ezek nem teljesítették kérelmét.

Másnap a nagyvezér, látva hogy a mieink átkeltek a Murán, és alacsony s nedves helyen ütöttek táborot, s a vár szomszédságában levő hegyet fedezet nélkül hagyták: ostromra készült; a védtelen hegyet megrakta fegyveresekkel, és örvendett ez előnynek, mert e pont-ról a várat, mint hívé, könnyen elfoglalhatja; azt is látta, hogy a mieink nehezen kaphatnak segítyt, mert ennek, hogy a várba juthasson a folyón kellett volna átkelnie, az pedig szintén az ő hatalmában volt.

Új-Zrínyivár valamikor kastélyszerű épület volt, és midőn a törökök Szigetvárt, Babocsát, később pedig Kanizsát elfoglalták, ezt a helyet is teljesen lerombolták, úgy hogy sokáig lakatlan maradt, míg végre Zrínyi Miklós, hogy a kanizsai törököket zaklathassa, czélszerűnek vélván e helyet, újra építette, sokkal erősebben, mint azelőtt volt; és Új-Zrínyivárnak nevezte el. A király az 1662-iki országgyűlésen helyeselte az építést, és

királyi őrseget helyeztetett el a várban. Uj-Zrinyivártól északra Kanizsa, keletről Berzencze és Segesd feküdtek; a hegy felőli oldalán, ettől mély árok választotta el, északnak nagy munkával egy óriási tavat ásatott, délnek és nyugatnak a Mura övezi, és így úgyszólván szigeten feküdt; s minthogy dombon épült, kissé nehéz volt hozzáférni; minthogy azonban a talaj homokos volt, nem sziklás kemény kőzetű, bár sok fáradsággal épült, tulajdonképeni erődítménynek még sem volt mondható, különösen, mert a hegyek oly közel voltak hozzá, hogy onnan ágyúkkal könnyen el volt érhető. Ezért is nevezte Montecucoli juhakolnak, bár vitéz hadsereg védelme alatt ez a juhakol valóban nehezen elfoglalható és talán végzetes lehetett volna az ellenségre, a mit bizonyít az is, hogy a nagyvezér már 1662-ben követelte annak lerontását.

Zrínyi látva a nagyvezér készülődéseit, látva mint ásat embereivel futó árkokat, hogy a várat megközelíthessék, újra felkéri Hohenlohét és Strozit, hogy a török erejét apró csatározásokkal iparkodjanak gyengíteni; bizonyítja nekik, minő előnyös volna az, ha a törököket hirtelen megtámadnák, stb., azonban ismét süket fülekre talál. Látva a törökök, hogy a mieink nem merik támadni, 200 jancsárt átszállítanak a Murán, hogy ezek közelítő árkokat ássanak, végre a keresztények, a sükségtől kényszerítve elhatározzák a táma-

dást; első volt Strozzi, ki az ásó törököket néhány császári muskatérossal bátran meglámadja, és midőn ezek segítséget kapnak, ezek ellen fordítja fegyverét, sokakat megöl, másokat megfutamít, de midőn folyton űzi a barbárokat, két jancsár golyó éri, egyik temporában, másik homlokán, s erre holtan rogyik össze. Így halt meg a különben jeles hős, «kiben csak azt csudáltam, mondja Eszterházy, hogy folyton ellenkezett Zrínyivel». A jancsárok ki levén verve a szigetből, a törökök már nem kísérelték meg újra átkelni a folyón, Zrínyi pedig nap-nap után támadta őket magyar és horvát vitézeivel; sokakat megölt, sokakat foglyul ejtett közülök.

Végre megérkeztek a segélyhadak; velők Montecucoli Rajmund, ki Zrínyit és Hohenlohét megörvendezteté megjelenésével; Spork altábornagy 5000 lovassal, Spaar báró és Sulzbach herczeg császári tábornagyok nagyszámú gyalogsággal, tüzérséggel, s ezeket követte 5000 magyar vitézzel Nádasdy Ferencz tábornagy, Eszterházy Pál és sokan mások a főurak közül. Akkorára nőtt a mieink serege, hogy ha nem múlta is felül a törökökét, de utólérni látszék, különösen, midőn Zrínyi Péter Horvátországból és a horvát főurak is hoztak vagy 10 ezer embert; továbbá naponként várták a bádeni örgrófot seregével, s a franczia király is vagy 6000 jeles vitézt küldött, a württembergi herczeg pedig

3000 embert hozott. Ily körülmények között biztosra lehetett venni a győzelmet. A keresztények hídalt ver-
tek a Murán, melyen át naponként lehetett pihent erő-
ket küldeni a várba, melyek a védelemben elfáradta-
kat felváltásák. Ezt látva a török, nemcsak a várat, hanem
a hídalt is löveté, és sikerült is neki az azt képező
hajókat szétverni.

Végre Zrínyi elhatározó lépést kívánt tenni, és meg-
támadni a törököt; ezt a szándékát közölte Montecu-
colival is, segédhadakat kérve tőle, mert azt remélte,
hogy ha elegendő erővel támadhat, az ellenséget nem
csak kiűzheti az árkokból és aknákból, de elveheti,
vagy legalább beszegezheti ágyúikat. Míg a tanácskozás
tartott, nagy veszteség érte a magyarokat. Egy csapat
megtámadta a törököket, s ezek golyói leterítették Kis
Farkast, ki első volt a támadók között. Ez az ember
Zrínyi legkedvesebb vitéze volt; születésére nézve tö-
rök, de áttért a keresztény hitre, és vitézségével, bátor-
ságával sok kárt okozott a törököknek. Zrínyi meg-
ismerkedvén vele, magához vette, és benne engedelmes
és hű emberére talált, s első lett Zrínyi seregében,
neki jobb keze, s a törököknek réme; egész Magyar-
ország csodálta vitézségét. E férfiú elestét Zrínyi és
övéi őszintén megsiratták. A Zrínyi által szándékolt ki-
rohanást Montecucoli jónak tartotta ugyan, de habozó,
késlekedő és teoriákon nyargaló természete folytán

még sem ajánlotta, mert mint mondá, a törökök sok sánczot ástak, s ezek mögül, mint mindmegannyi erődökből kitörve, a mieinket golyózáporral támadhatnák. És így Zrínyi terve dugába dőlt. De midőn a mieink szerencsés sikerrel lödözték az ellenséget, s néhány aknáját felrobbantották és ezzel nagy károkat okoztak neki, a hadi tanács végre hajlott Zrínyi kérelmére, és tanácsára Pétert magyar, horvát és német csapatokkal kiküldték Berzencze felé, hogy innen hátulról támadja meg a törököt, ugyanekkor a várbeliek szemben velök fogván kirohanást tenni.* S e esel sikerül vala, ha egy

* Farkasfalváról június 15-én írja Eszterházy: «Én ide Farkas Falvára érkezem, holnap Regedeig igyekezünk, onnét Muraközben Zrin Vár felé, az Várat igen löveti az Török, de még tűrhető állapottal vagyon. Zriny Uram maga is ottbenn vagyon az Várban. Kis Farkas az minap elveszett, e mellett ötszáz Török is, az egyik sánczot elnyerték az Törököktől s az ágyukat is elrontották, — tovább mi leszen megírnya el nem mulatom.»

A regedei mezőn június 17-én kelt levelében: «Mi itten Fölső Lindva s Regede között vagyunk. Ma általmentünk volna az Regedei hidakon, de az Német Tábor takaroszik most azon által. Zrin Ujvár még jó karban vagyon, jól is viselik magokat az ben valók. Carintiából s Carnioliából és Stiriából az Polgárság is mind Zrinvára felé takaroszik. Hiszem Istent jól leszen az dolog. Az török Császártól az minemű Csauz jött az fővezérhez, aszt el fogták. Az levélben azt írja az fővezérnek, hogy még huszonötezer embert küldhet, többet nem ez idén. — Az Postát Pordánra köll küldeni, és így mindenkor irhatok levelet, ha Nádasi Uram leveleit arra viszik.»

szőkevény muskatéros a tervet el nem árulja, és az ellenség vigyázva, meg nem hiúsítja azt. Zrínyi Péter tehát visszatért, és a várbeliek rohama is elmaradt.

Már az ostrom hetedik hete járta, s a törököknek még mindig nem volt reményök, hogy Uj-Zrínyivárt elfoglalhassák. Ekkor egy végzetes esemény feléleszté reménységöket. Ugyanis, nem tudni, hogyan, a vár legnagyobb bástyáján, a hol gránátok és egyéb löszerek nagy mennyiségben valának felhalmozva, tűz ütött ki, és a levegőbe röpítette az egész telepet, s a

Utóbb ismét: «Mi itten lassan-lassan szaporoszuuk, csak Isten adna jó Szívét Montecuculi Uramnak. Az török tábor az Murán tul vagyon, két batériából löveti az Várot, de lövéssel soha meg nem veszi, hanem minálni kezdette s immár valóban az külső revelinhez közel is vagyon, ugyannyira hogy két nap alatt nagy dolog ha ez revelin oda nem lészen. Egyébaránt már az mieink is megásták, ha megvenné is, puskaporral fölvetnék s nem árt-hatna az Várnak. Nagy Isten ostora, hogy többen vagyunk most is az Töröknél még sem mernek az emberek reá menni. Tegnap voltam benn az Várban, mind eljártam, s im delineációját elkültem. Datum Zrin vár alatt levő táborban 21 Junij 1664.»

Majd utóbb: «Egyéb új hireket nem irhatok, hanem tegnap reggel ment ostromnak a török, a revelinban már benne is volt, az Németek szalattak is, de magyar hajdusággal megsegítettük, s az Törököt éppen kivágtuk az sánczbol; Sok török veszett el, az mieinkben harminczig. Ez estve mintegy tiz ezeren mentek esatára, Zríny Péter Uram lészen előttök; mit ad Isten ő sz. Fölsege: azon leszek hogy megirjam mihelyen visszatérnek. Egészem Istennek hálá jól szolgál, Zrin Vári tábor 28 Junij 1664.»

micinknek óriási károkat okozott emberben is, és Zrínyit egy igen derék vitézétől, Horváth Andrástól fosztotta meg, ki neki Kis Farkas után legkedvesebb volt.

E naptól kezdve a vár sorsa meg volt pecsételve; egyik szerencsétlenség a másikat érte. Zrínyi látva, hogy az ő kedves vára minő sorsnak néz eléje, a segédhadak tétlensége, akadékoskodása, hogy ne mondjam bátortalansága és rosszakarata miatt, biztos volt benne, hogy a vár nem sokára elvész; nem is beszélt róla már másképen, mint a törökökéről. Megerősíté őt ezen aggodalmában az is, hogy a keresztény hadak az ő javait dúlták, kifosztották a templomokat, megfertőztették a nőket és leöldösték a föld népét. Keservesen panaszkodott mindezekről kebelbarátjának, Eszterháznak. És végre, hogy ne lássa a szégyent, miképen fog Uj-Zrínyivár török kézre kerülni, oda hagyta azt, és csak néhány hívétől bucsúzván el, Csáktornyára ment. Eszterházy még az nap bement Uj-Zrínyivárba, és látta az ott történőket. Az ágyúk lehordattak a falakról, s egyéb löszerekkel együtt kivetettek a várból, a falak alá, hogy felrobbantassanak, löport helyeztek el, s ebből, mint a tükörből, látta az emberek szándékát, hogy t. i. Uj-Zrínyivárt pusztulásnak engedjék át.

Jól érezték a magyarok és horvátok, hogy Zrínyit vissza kell hozni Csáktornyáról, mert az ő pusztája is felér egy sereggel; felkérték tehát Eszterházy

Pált, menjen utána, s bírja rá a visszatérésre. Ekkor már a segédhadak vezérei is kezdték érezni a nagy hibát, melyet a magyar vitéz iránti féltékenységből és irigységből elkövettek, s Eszterháznak levelet adtak át, melyben maga Montecucoli kéri Zrínyit, hogy térjen vissza.

A követ ágyban, a sok lelki fájdalomtól betegesen találta a hőst; de két óráig tartó rábeszélés után, érveinek egész tárházát víve sorompóba, sikerült Zrínyit megkérlelnie, és küldetésének sikere leletti örömeiben visszasietett Uj-Zrínyivár felé.

Oda érkezve a dolgokat a lehető legrosszabb állapotban találta. Rövid távolléte alatt teljesen reménytelenné vált a helyzet. Midőn ugyanis a törökök észrevették, hogy a várban már nincsenek ágyúk, óriási zajjal megtámadták azt és rövid küzdelem után leöldösték a bent találtakat; a kiknek sikerült megmenekülniök, azok alatt a Mura hídja beszakadt és a szennyes hullámokban lelték halálukat; s így a törökök a várat a kereszténység örök gyalázatára elfoglalták.*

* Eszterházy levele feleségéhez: «Jó hírt nem írhatok, hanem tegnapelőtt estvéig otthén lévén az várban láttam miként vetették föl az Törökök mináját. Azonban kijövénn onnét Bán uram haragját vettem eszemben Hohenloi Generálisra, ki miatt innét ez Táborbul el is ment Bán uram Csáktornyára, kihez képest az egész Magyar urak s Montecuculi uram is postán engem

Eszterháznak mindezek láttára könny tolult szemébe, és bánta, hogy Zrínyit a visszatérésre rábirta. Négy nap múlva a törökök tanácsot tartván, elhatározták, hogy a várat teljesen lerombolják. A falak alá helyezett puskaport meggyújtották, s ezzel a falakat szétveték, és három napig tartó pusztítás után már nem lehetett megkülönböztetni a vár körvonalait sem, annyira egyenlővé tették azt a földdel.* Zrínyi Bécsbe

oda küldöztek, hogy vissza hozzam. Ez elmúlt éjjel mentem oda, s hála Istennek reá is beszéltem hogy vissza térjen. Azonban hogy már jöttem volna csak közel Zrín várához, az Török Generális ostromot bocsátott az várra, mintegy tizezer embert, kik az harmadik ostromra mintegy tíz óra tájban dél-előtt megvették az várat, az németekben vészett nyolczszázig, kik meg sem harczolván az Törökkel mingyárt hátat attanak s az Mura hidján nyomták be az Murába egymást; jobbára mind az Vizben vesztenek. Már most az Murán innét levő sánczot löveti; csak Margraf fon Badent várjuk, mingyárt által megyünk az Murán, s meg ütközünk az Törökkel derekassan, ha az némettség előbbi szokása szerént szaladóra nem vészi az dolgot, egyébaránt ha meg verhettyük, az vár is hamar mienk lészen Isten segítségéből. Egyáltallyában harczt akar Montecuculi uram próbálni. Zrinvári Tábor 30. Junii. 1664.»

* Eszterházy levele feleségéhez, Zrinvár alól július 7-én: «Veltem leveleidet édesem, bizony szomorú szívvel értem betegségedet, kérlek tudósíts felölle ha könnyebben vagy-e? — Az ide való hirekről im tudósítlak, azokat Eszterházy Farkas uramnak mutasd meg. Kérlek mégis édesem: tudósíts egésséged felől. Isten éltesen jó egésségben.

P. S. Ma reggel 6 órakor az török Zrín várának az alsó

ment a királyhoz, és írásban mondotta el neki a maga véleményét a vár elvesztének okairól, s hogy ebben nem volt kiméletes, kitűnik Eszterházy azon szavaiból, hogy sokakat bántott ez írás tartalma. Ez meg is látszott az udvar, és az udvariak iránta való viselkedésben, bár a nép tiszteletének nyilatkozataival bőségesen elhalmozta.* Zrinyi Péter azután elvezette a horvátokat, a császáriak Alsó-Lindva felé, a magyarok pedig Eszterházyval együtt Alsó-Lindvára és Szerdahelyre vonultak.**

kerítését meggyújtotta, annak utána az bástyákat két helyen minával megásván porral föl vetette, ki után körös-körül meggyújtván az Várat porrá égette. Ez délig tartott. Annakutána maga is költözni kezdett Canisa felé. Holnap a fővezér maga is elmegyén, bizonyos számú jancsárságot hagyván maga után, az ki holnap után megyén csak el. Este felé vonyatták ki az batériákból az ágyukat bialokkal; de még két ágyujok maradt, azokkal lönek néha. Mi is harmadnap alatt gondolom megindulunk Győr felé. Montecuculi uramnak semmi kedve nincsen az ütközethez, előbbeni móggya szerint defensive viseli magát. Bán uram elmarad tőlünk. Bottyáni uram minden hadaival haza ment; az Horvátországi hadak is haza oszlottak; Zrini Péter uram is elment. Az mi kevés hadunk is oszlik az füzetetlenség miatt; alig vagyunk többen háromezernél. Canisa alatt késik a török; meg akarja építeni. Az alatt tudom Bottyáni uram vég-házai füstöt vetnek s az Rába kilső fele is. Az erdélyi, moldvai had Érsek-Újvárnál vagyon.»

* Ezekről bővebben lásd Fraknói már említett cikkét a Történelmi Tár 1894-iki folyamában.

** Eszterházy levele feleségéhez: «Vettem leveledet édesem,

Uj-Zrinyivár bukása után Kis-Komárom, Keménd, Kaposvár, Egervár, Egerszeg és Peleske pusztulása következett. Ezek július folyamán történtek, s a hónap vége felé, július 26-án, a nagyvezér már Körmendnek tartott, nem is vélvén, hogy a dráma utolsó felvonása elé megy, a szentgotthárdi ütközethez.*

örülök jó egészségeden, kiben Isten tartson meg. A mi új hírek itt vannak, im includáltam hogy Eszterház Farkas uram is láthassa. Isten éltesen édes lelkem. Hodásányi mezőn 16 jului 1664.»

A mellékleten «Tegnap előtt voltam Zrin várának helyén s az török tábornak is. A minákat mind megnéztem s batériákat is; bizony dolog olyan munkát soha sem láttam. Tegnap indultunk meg az Vár alól, tegnapelőtt szállotta meg az Török Kis-Komáromot; ma vettük levelét Sárkány István vicekapitány uramnak, ki aszt írja: negyed napnál tovább nem tarthatja az várat; mi pedig azt meg nem segittyük, mivel nem is lehet, hanem Pápa felé megyünk s ott verünk tábor az egész armadával, úgy hogy onnét vigyázhassunk az Dunán innét való félre. Az francziák is holnap után ide érkeznek hozzánk.»

Már másnap, datum «Alsó-lindvai mezőn» így ír: «Vettem leveledet édesem, örülök jó egészségeden. Isten tartson tovább is meg benne. Ma mentem Lindvára az Várban ott ettem ebédet. Elég rossz vár. Már egyik oldala ki is dőlt. Főképpen az Nádasdi uram része. Holnap megindulunk innét. Kiskomáromot megvette az török az elmúlt hetfőn. Hitre adták meg, s az után mind levágták őket.

P. S. Az minemű egy pár agaram vagyon ottan fekete Kéri Ferencz uramnak igérem; ha érette küld, adassad oda.»

* Július 26-án már Eszterházy is Körmenden volt táborban, honnan így ír feleségének: «Mi itt minden órában veszedelem-

*Szent-
Gothárd*

Július 26-án érkezett a nagyvezér a Rába vizéhez, és azon át akart kelni, de Montecucoli szemben vele, a Rába másik partjára ért ugyanekkor, és meggátolta az átkelést. Oda értek Hohenlohe is, és a francia segédszázadok Coligny vezérlete alatt. Július 27-én a törökök újra megkísérelték az átkelést, de most is sikertelenül; ugyanez ismétlődött július 28-án, a keresztény hadak ugyanis az egyik, a törökök a másik parton farkas szemet nézve egymással, haladtak előre. E napon Csákánynál akartak átkelni a törökök, de csak visszaverettek. A nagyvezér egész Szentgotthárdig ment fel a folyó mentén, s követték a keresztény hadak ide is. Itt ömlik a Lapincs vize a Rábába, s itt a Rába oly keskeny, hogy könnyen át lehet rajta menni; azonban ekkor, úgy látszik esőzések következtében, annyira megduzzadt, hogy csak úszva lehelett rajta átjutni. Ezt a nagyvezér látván, már-már kétségbeesés fogta el. Azonban dühe és elkeseredése a felett, hogy a keresztény seregeket mindig szemben találta, oly nagy volt, hogy egy végzetes lépésre határozta el magát, arra t. i. hogy megkísérte az átkelést.

ben vagyunk ugyan, de hiszem az én Istenemet: nem hágy el bennünket. Azomban kérlek imádkoztass, s az szegényeket tartassad az Várban az mint az előtt, ha gyakrabban leszen is annál jobb. Én azon leszek hogy hová hamarabb föl menjek hozzád édesem. Azonban álgyon meg az Ur Isten.»

Wahrhafftē Relation / und Abbildu Allmächtige Gott den 1. Augusti 1664. in genannt / bey S. Gothart / den Christen /

EGENTLICHE ABBILDUNG von DER

CHRISTEN BATALIA ist bey N. 7. zu sehen.

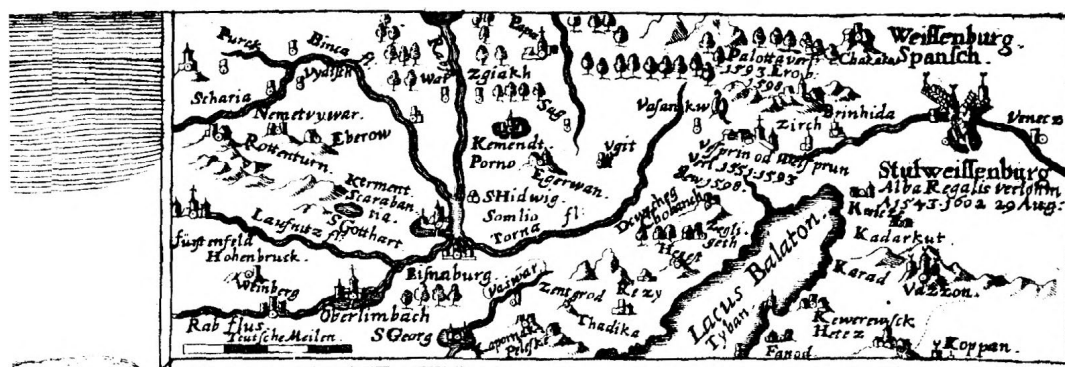
1. Ihr Excellenz H	7. Obr. Strickh.
Generaal Montecuculi	8. Obr. Pio.
2. Feldmars. Laute. Sporck	9. Obr. Rappach.
3. Obr. Smit.	10. Obr. Tasso.
4. Obr. Nafau.	11. Französischer Obr. Glligin
5. Obr. Kiehnmanneck.	12. und Fuellart
6. Obr. Schmerdan Lettingische.	13. Reichs Völcker.

A SZENTGOTHÁRDI GYŐZE

Egykoru röplap után, melyen a

nag der herzlichen Victori/ welche der
 Wider Ungarn an dem Wasserfluß/ die Raab
 wider die Türckischen Bluthund verliehen.

LEM 1664 AUGUSTUS 1-ÉN.

győzelem története meg van írva.

Hogy az lehetővé váljék, a keresztények figyelmét másfelé akarta terelni. Augusztus 1-én néhány ezer lovast Stíria felé indít, lövegeit azonban mind a mieink táborra felé irányítja. A keresztények nem veszik észre a készülődést, és nagyobb részök élelem és takarmányszerzés okáért elszéled, s maguk a vezérek sem gondolták, hogy e napon lesz valami. Mindamellet Montecucoli, nehogy meglepettessék, Spork altábornagyot horvát legénységgel és dragonyosokkal a folyó irányában felfelé küldi, hogy a törökök átkelését gátolja meg. Alig hogy ez megindul, a törökök átkelnek a Rábán és oly erővel támadják Sporkot, hogy emberei megrémülve meg akarnak futamodni, azonban Sporknak sikerül őket fellelkesíteni, és bátran szembeszállnak a törökkel, megverik, és óriási zsákmánnyal térnek vissza a táborba. E közben Gyanaľalvánál is átkelnek a törökök egy, hihetetlen gyorsasággal vert hidon; a ki nem fér a hídra, az átúszik, és átérván dühösen támadják a mieinket és kegyetlenül leöldösik; a futamodókat űzőbe veszik, s ezek nyomában egyenest a keresztény táborra ütnek, s ezt, ily rögtöni támadással meglepven, megfutamítják; tovább száguldozva megtámadják a Nassaui- és Kielmansegg-ezredeket, mindenütt pusztulást és halált terjesztvén, senkinek nem kegyelmezvén; a keresztény sereg már biztosra veszi legyőzetését; a csatatér nem bírja már fel-

szívni a keresztények véré, de végre a mieink kétségbeesése is dühhé változik, megjelenik Spaar tábornagy és golyózáport küld az ellenségre, újra kezdi a harczot, de már-már hátrálni kénytelen, midőn a francia segédhad teljes erővel közbeveti magát; a küzdelem mindkét részről heves és elkeseredett, egyik fél sem akar engedni, ekkor Montecucoli Lotharingiai Károlyt küldi a harczba, mire a törökök nem bírván tovább ellentállani, futásnak erednek. De már a futás sem használ, a mieink segédhadai üldözőbe veszik őket, utolérlik a Rábánál, és most a folyóba szorítván őket, ott többen fulladnak meg, mint a hányan fegyver által estek el; s nemcsak a futókat, hanem a velők és nekik segítségükre siető csapatokat is, melyekkel a folyó közepén szemben találkoznak, ugyan e sors éri. A törökök testeit szíinig megtöltik a Rába vizét, s ezeken, mint hullákból összerótt hidon mennek át a mieink a túlpartra, s vagy húsz ágyút elfoglálnak, és ha a győzelmet tovább fejlesztve űzőbe veszik a törököt, lehet hogy even a győzelemmel megszabadítják az országot az ozmán igtától. De ez a rég óhajtott nap még nem érkezett meg.

Eszterházy Pál, kit Montecucoli Nádasdyval és Batthyánnal Körmendre küldött, hogy azt őrizték, csak másnap, augusztus 2-án érkezett a csata színhelyére.* «A hul-

* Augusztus 1-én Eszterházy még mindig Körmenden volt.

lák megszámálhatatlan sokasága hevert ott, mondja leírásában, a keresztények a barbárokkal és a lovaik hulláival vegyest; emitt fejetlen törzsek, amott tagok nélküli fejek, s a hullák itt-ott halomra hordva. Bámultam az emberek kegyetlenségét, kik pedig Isten képére és hasonlatosságára vannak teremtvé, nem pedig öldöklésre és egyéb hasonló vétkek elkövetésére.»

Ez emlékezetes ütközetben török részről tízezernél több, a keresztények részéről vagy 3 ezer ember esett el; a mieink óriási zsákmányt ejtettek, és foglyaikat mind leöldösték. A török főemberek közül Ismail és Káplán basa, a nagyvezér után a főemberek estek el, s mások szintén előkelők; a mieink közül Nassau ezredes, Trautmannsdorff gróf, Fugger gróf és mások, a francia segédhadaknak is nagy volt a veszteségök, halottakban úgy, mint sebesültekben.

A szentgotthárdi győzelem egyike volt a legfényesebbeknek az utóbbi idők hadjáratában, következményei mégis a legsiralmasabbak, mert oly szégyenletes békekötés követte, a milyen még akkor sem lett volna

A vasvári béke

de már készült ő is Szent-Gotthárdra, a mint azt írja is feleségének e napon kelt levelében: «Örömet érteném mint légy édes Atyámfia kérlek tudosits felőle. Mi ma megindulunk Sz. Godhárd felé, azt kezdette vinni az Török, egyáltallyában meg akar ütközni velünk ha által jöhet az Rábán. Istenért édesem imádkoztass mindenütt az hol lehet. Azomban én maradok néked édes szivem.»

jogosult, ha a mieink győzettek volna le. A nagyvezér az ütközet után egész Vasvárig nyomult előre, ütközben apróbb összekocczanások történtek az ő s a mieink csapatai között, melyek azonban hatástalanok maradtak. Vasvárnál tábort ütven s belátván, hogy győzelemre egyhamar nincs kilátása, maga kívánta azt a békét, melyet ezelőtt két esztendővel Lipót ajánlott fel, de melyről ő akkor hallani sem akart. Meg is állapította annak feltételeit, s maga elé hívatta Lipótnak, az ő táborában tartózkodó követét Renningert, és halállal való fenyegetések között követelte, hogy a békefeltételeket ura nevében fogadja el és írja alá, mit ez augusztus 10-én meg is tett. Ezen feltételek szerint, melyeket Lipót szeptember 27-én erősített meg, Magyarország azon nagyobb része, mely ekkor a törökök hatalmában volt, ezután is ott marad. Ez volt a feltételek legsérelmesebbje, s a mieink nem is tudtak arról semmit, csak két hónap múlva értesültek róla. Ez okmány nyúl a zsebében, mely nekünk azt is megtiltá, hogy az ellenséget tovább üldözzük, a nagyvezér felszedte sátorfáját, a magyarok pedig Rum felé mentek, Montecucoli és a keresztény hadak Szombathely körül telepedtek meg, e vidék borzasztó csapásául, mert nemcsak a föld népének és az uraknak házaít is kirablák, hanem még a templomokat is, és számos falut felgyújtottak.

Nem követem végig Eszterházyt az 1664-iki események leírásában, hiszen talán már is túl mentem feladatom terjedelmén. De nem tagadhatom meg magamtól, hogy igazságot ne szolgáltatassak a jeles férfiúnak, kinek emléke iránt, tisztelettel és kegyelettel viseltetem, azon vádak ellenében, melyeket rosszakarói fogtak reá. Nem akarván ugyanis elismerni az ő szolgálatainak önzetlenségét, voltak, kik ezeket azzal akarták kiszebbíteni, hogy ráfogták, miszerint nem a saját költségén vett részt a hadjáratokban. Ő maga, az ártatlanul vádolt férfiú tiszta lelkiismeretének felháborodásával utasítja vissza e vádat, és teszi azt oly hangon, hogy ha egyéb bizonyítékaink nem is volnának, már ez a hang is az igazság hangja lehet csupán. Elmondván, mennyi kárt szenvedett birtokaiban nemcsak a török, hanem a segédhadak pusztításai által is, az egész magyar nemzetet hívja fel bizonyossággul arra, hogy a hadakozások egész ideje alatt még csak «ótalmat» sem vett volt Ő felségétől, vagy bárki mástól, hanem mindig saját költségén vett részt a hadakozásokban; Komárom mellett Zrínyi társaságában 850 emberével, az eszéki hídnál 400 emberével, Kanizsánál 1200 emberével, végül Szentgotthárdnál 400 lovasával és 50 gyalog emberével. Kanizsa alá saját ágyúival ment, 1000-nél több golyót és nagy mennyiségű löport vivén magával, s hogy itt mit művelt, hivatkozik a jelenvoltakra. Igaz, hogy mikor saját lőszerei

*Eszterház
igazolása*

kifogytak, Holtz alezredes kérésére a császáréval folytatta a falak töretését, de ezzel, nem lévén módjában hamarosan löportl szereznie, nem saját hasznát kereste, hanem a hazáét. Különben, mondja, a hazáért szívesen elviseli a gonosz nyelvek rágalmaít.*

* Igen érdekes e tekintetben egy, Lipóthoz, 1664 szeptember 10-éről keltezett levele, melyben okát adja, miért nem felelhet meg teljesen a király azon kívánságának, hogy a frankóniai és westfáliai csapatoknak Fraknóban és Kismartonban szállást és ellátást adjon. A levél így szól: «*Sacratissima Cæs. Regiaque Maiestas, Domine Domine Clementissime! Benignum Maiestatis Vestræ Sacratissimæ mandatum, in quo mihi clementer præcipitur, quatenus duabus Legionibus, utpote: Franconicæ et Vestphalicæ in bonis meis Frakno et Kismarton quædam loca idonea, ubi ad aliquod dumtaxat tempus, curandis infirmis et recolligendis viribus, justo precio necessaria habere possent, assignarem, summa cum humilitate intellexi, eidemque per omnia, pro avita familiæ Eszterhazyanae, erga augustissimam domum Austriacam fidelitate et promptitudine me accomodare cuperem: sed ferendo tanto oneri debilis et impar esse deprehendor, in quo negotio, sapientissimo Maiestatis Vestræ iudicio me submitto. Nam præter attactarum duarum Legionum militiam, alii quam plurimi ex aliis diversis Regiminibus disquisiti infirmi istie adducti ad numerum plus minus sexmillium sese extendentes sub hoc prætextu, una cum Equis et jumentis mihi imponere volunt, ex quibus etiam si in singulos meos subditos binos vel ternos dispartiri vellem, adhuc sufficere non possem. Deinde tota Maiestatis Vestræ Armada tam in descensu quam recedendo, a principio usque ad finem per bona mea transivit, quibus utroque itinere esculentis, poculentis et necessaria sufficientius quam uspiam alibi*

Megindult lélekkel és érzékeny szavakkal írja le Esz- *Zrínyi*
terházy Zrínyi Miklósnak halálát. «Óriási baj érte Magyar- *halála*
országot, örök siralomra méltó. Miután ugyanis számtalan erődjét elvesztette, és majd az egész ország elvala pusztítva és hamvaiban feküdt, ím ezen szeren-

provideri debuit, ex quibus quidem subministratis curribus, alii sex alii quatuor jumentis vecti, plusquam quinquaginta currus apud dictam Armadam detenti sunt, et perierunt cum maximo subditorum meorum detrimento. Nunc autem in reditu rursus eadem Armada per integras duas septimanas in eisdem bonis meis mansa est, quo tempore omnia miseræ plebis ulteriora vivendi media (præsertim fœnum, pabulum, quod alioquin etiam tempore pacis exiguum ibidem haberi solet) absumpta sunt. Pagi nonnulli direpti, nonnulli conflagrati ac in tantam penuriam redacti, ut vix trigesima pars eorum vel micam panis habeant, ex eoque aut fame periere aut in exteris provinciis vitam conservare debeant. Unde Maiestas Vestra benigne colligere potest, quid militi pro parata sane pecunia vel gratis dare queat ubi miser colonus inedia experiat? (!) Præterea, quomodo ego, qui hucusque propria mea pecunia et expensis aliquot centenos milites pro servitio Maiestatis Vestræ intertenui, cessantibus proventibus, deinceps habere, iisdemque debita quarteria præstare valebo? Non diffiteor Clementissime Imperator boni publici causa omnem moveri debere lapidem, quia autem commune bonum, communi indigeret onere, plura vero dominia meis bonis convicia et extra viam martis constituta, prouti et liberæ Civitates et oppida muris cincta nullam aut vix aliquam huius oneris sensissent partem. Ob hoc Maiestati Vestræ sacratissimæ humillime supplico, dignetur præmissorum omnium benignam habere reflexionem, eumque clementer institui curare ordinem,

cséllenségekhez egy újabb járult. Az a legvitézebb hős, Zrínyi Miklós ugyanis, miután hosszú időt töltött vala az udvarnál, hogy az őt ért veszteségekért kárpótlást keressen, nem kapott ennek fejében egyebet 3000 forintnál, mint egy második Belizár, ellenségeinek a nevétség tárgya lett, végre szomorúan visszatért Csáktornyára, s egyébben nem találva vigasztalást, ezt a vadászatban keresé.» Elmondván ezután, miként ölte meg egy vadkan 1664 november 18-án a hőst,* felkiált Jeremiás prófétával: «abstulit omnes magnificos meos Dominus de medio mei, vocavit adversum me tempus ut contereret elatos meos». «Ez volt ama nagyhírű férfiu-

ut siquidem jam ad benignum Maiestatis Vestrae sacratissimae mandatum, praefatorum militum partem in mea bona, alioquin ferme totaliter devastata receperim, caetera militia ad alia loca hactenus intacta aut parum passa, foris hebdomadalibus magis celebrata, victualibus abundantiora, ac propter servandam bonam disciplinam evitandaque militum profugia, muris et sepimentis cincta, collocare, ac communi totius Commilitatus tanto magis vicinorum duorum humero supportetur; alias neque praefatum meum Banderium, quod hucusque propriis meis expensis ad servitia Maistatis Vestrae sacratissimae intertenui, quo collocem ad hyberna, nisi dilabatur non habeo. Quam Maiestatis Vestrae Sacratissimae gratiam perpetua fidelitate promereri contendam. Benignam praestolatur resolutionem. Datum in Arce Kismarton die 10^a mensis Septembris Anno 1664. Sacratissimae Majestatis Vestrae Perpetuus fidelis subditus P. C. E.»

* Zrínyi haláláról Eszterházy a következő leírást adja: Az idő-

nak, Zrínyi Miklósnak a vége, kihez hasonló harczt a török ellen, még ennek tanubizonysága szerint is, nem látott századunk, és bár látna a jövőben. Siratta Magyarország az ő elvesztett Marsz-át, gyászolták a vezérek az elvesztett atyát, megkönnyezték mindannyian az ő szerencsétlenségét, de versenytársai és az ostobák örültek, s a törökök is örömükben Kanizsában és egyéb váraikban ágyúlövésekkel üdvözölték halálát.»

Érthető volt mind a jók gyászolása, mind a gonoszak és ellenségek öröme Zrínyi halála felett. Az ő ^{Zrínyi} ^{egyénsége} egyénisége olyan volt, hogy csak barátjai és ellenségei lehettek; közönyös nem lehetett iránta senki.

ben Muraköz szigetén a vaddisznók nagy számban lévén, Zrínyi kiment rájuk vadászni, és embereivel többeket megölt; egyet, mely kiválóan nagy volt, a körülötte állók golyóval megsebesítettek, s ezt, menekülésében hevesen üzőbe vevén, a sűrűségben fekvő találta; rögtön leszállott lováról, és egyedül, bátran megtámadta, nem sejtven, hogy a halálba megy, mely őt eddig kerülte. Midőn ugyanis a fenevadat leszűzni akarta, fájdalom, a megsebesülés folytán keletkezett kintől már úgyis feldühödött vad őt jobb lábán annyira megsebesíté, hogy nem bírt megállni; a lerogyottat azután végzetes fogaival annyira összemarcangolja, hogy félholtan maradt ott; de a nagylelkű férfiú nem engedvén még e bajnak sem, a földön fekvő vadászkésével keresztüldöfte ellenét, mely onnan elfutván, s másnap megtalálva Csáktornyára vitelt; Zrínyi pedig, a magyarok reménye és a törökök rettegése, félholtan feküdt, midőn szolgálai rátaláltak; Jézus és Mária nevének kimondása után örök dicsőségre méltó lelkét visszaadá teremő Istenének.

Zrínyit az a nagy gondolat lelkesíté és hevité, hogy hazáját a nemzet erejével szabadítsa fel a török járom alól. Ezt hirdette nemcsak «Siralmas panaszában», hanem a «Török áfiumban» is. Ő feltétlen híve volt ugyan a dynastiának, de nem volt barátja az idegen csapatok felhasználásának, melyek kevés kivétellel több kárt, mint hasznot okoztak az országnak; épen így nem jó szemmel nézte az idegen befolyások érvényesülését sem Magyarország belügyeiben, s ezért nem egyszer határozottan követelte azon törvények szigorú végrehajtását, melyek az idegeneket kizárják az ország kormányzásából. Ezt, valamint az idegen hadvezérekkel szemben tanúsított önérzetes viselkedését ellenségei bűnül rótták fel neki, és odáig mentek gyanúsításaikban, hogy őt a királyságra való törekvéssel vádolták. Fraknói Vilmos érdekesen írja le ezt «*Zrínyi Miklós pályájának vége*» című dolgozatában,* de bebizonyítja azt is, hogy mindez csak ellenségeinek ráfogása volt. Legelkeseredettebb elleneinek egyike volt az olasz Montecucoli, ki mint Horváth Jenő mondja, egyetlen győzelmet vívott ki, t. i. a szentgotthárdit,* de ezt is a francziák segélyével. S a francziák ezen ütközet után nem Montecucolit, hanem

* Lásd: Történelmi Tár 1894-iki évfolyam.

** Lásd: Rónai Horváth Jenő. Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Budapest. 1891.

Zrinyit dicsőítik, mert, nézetők szerint a török nem Montecucoli elől futott, hanem mert azt hitte, hogy Zrínyi van háta megett.

Montecucoli, hogy következetes maradjon magához, nem helyeselte Zrinyinek téli hadjáratát; s azt állítá, hogy ennek folyamában több volt a zsákmány, mint a dicsőség. Ez az ő felfogása nem ejthet minket csodálatba, mert tudjuk, hogy az 1662-iki országgyűlés őt súlyos vádakkal illette 1661-iki erdélyi táborozásának sikertelensége miatt, s ő ezt a vádat avval az önhitt állítással akarta visszautasítani, hogy a magyarok tudatlanok és tapasztalatlanok lévén a hadviselés művészetében, az ő nagyszerű terveit megítélni nem képesek. Erre az ő hetyke nyilatkozatára felelt azután egy magyar vitéz «Siralmas panasz» című munkájával, melyet mindenki Zrínyi Miklósnak tulajdonított. Ebben az író Montecucoli erdélyi sétáját nevetségessé tette, és ki-mondotta, hogy bármily tudatlanok is legyenek a magyarok, mégis egyik sem fette volna azt, a mit Montecucoli, hogy t. i. az ellenség helyett a saját seregét tegye tönkre, és bizonyára egyik sem nézte volna tétlenül, miképen hajt ki az országból a török 100 ezer keresztényt fogoly gyanánt, Montecucoli is jól tudta, hogy e támadás Zrinyitől eredt, és ezt meg is boszulta úgy akkor, mikor Ersekujvár átadása után nem akart neki segíteni a keresztény főglők kiszabadításá-

ban, úgy akkor, mikor Uj-Zrinyivárt jóformán tétlenül veszni engedte, kiharancsolván abból Zrínyi embereit, és Zrínyi tervét el nem fogadván, hogy t. i. az ellenséget hátból megtámadni engedje. Lipót is, ki bár Zrínyinek 1663—64-iki téli hadjárata alatt nyert győzelmeit Regensburgban körmenettel ünnepeltette, a fővezérséggel még sem őt, hanem ellenét, Montecucolit diszítette fel.

A XVIII. századot jellemző nemzeti apathia folytán az utódok is igazságtalanok voltak Zrínyi iránt, megfélelkezvén az ő írói érdemeiről. Az államférfiu és hadvezér, s a költő nagysága mellett megfélelkeztek a jeles stratégiai íróról. Pedig Zrínyi maga talán több értéket tulajdonított ez utóbbi működésének, mint költői munkásságának, melynek jellemzésére ő maga, nagy szerényen, és maga iránt tulságosan szigorú kritikával írja:

Nem írom pennával,
Fekete tintával,
De szablyám élivel,
Ellenség vérivel
Az én örök híremet.

Hadtudományi írói érdemeit csak az utolsó félszázadban ismerték fel, és áldoztak emlékének ezen munkái kiadásával, melyek először a Nemzeti Könyvtárban, s nemrég Rónai Horváth Jenő tagtársunk ki-

adásában, helyes kritikával és méltánylással láttak napvilágot.

Mielőtt befejezném tárgyamat, legyen szabad még *Eszterházy Pál az író* egy visszapillantást vetnem Eszterházy Pálra, az íróra.

Eszterháznak történelmi munkája, eddigi tudomásunk szerint, csak az az egy van, melyet a fentebbiekben voltam szerencsés bemutatni. De, az egész kismartoni levéltár bizonyítja, minő sokfelé elágazó írói munkásságot fejtett ki e jelesünk. Igen nagy az ő politikai iratainak száma, felterjesztései a királyhoz; levelezései a kor főbb embereihez, a pápákhoz, a királyhoz, államférfiakhoz és hadvezérekhez légjő. Érdekesek «Missiles»-ei is, melyek leveleinek fogalmazványait tartalmazzák. Ily természetű írásai közül is jelent meg egynehány; ilyen: Relációja 1674-ben a királyhoz a végekről.* Kéziratban nemcsak a kismartoni levéltárban találunk tőle írásokat, de a Magyar Nemzeti Múzeumban is «Opiniones et literæ de diveris publicis regni Hungariæ negotiis» czímmel. Egy latin levele a Teleki-könyvtárban őriztetik; ezt 1690 november 7-én írta I. Lipóthoz «de enervato Hungariæ statu ob nimiam portionum solutionem» czímmel; továbbá egy magyar levele 1702 június 16-áról a veszprémi püspökhöz, a pápai reformált egyház levéltárában. Latin írásai egyszerű,

* Lásd: Történelmi Tár 1891.

keresetlen stílusban, magyar nyelvű írásai pedig, zamatos, kedves stílusban és ritka jó magyarsággal vannak írva.

Önállóan megjelent munkái nagyjobb részt hittudományiak, illetőleg az ájtatossági irodalomhoz tartoznak. E téren ő legtevékenyebb íróink egyike, a hivatott, egyházi rendű írók után. Ezen munkáinak némelyike több kiadást is ért, sőt egyik-másik a legújabb időkig is fentartotta magát a használatban. Megjelenésök sorrendje szerint a következők:

1. *Speculum immaculatum, quo demonstratur ex probatissimis authoribus Beatissimam Virginem Mariam sine labe originali esse conceptam.* Authore Paulo Sac. Rom. Imp. principe Esteras de Galanta regni Hungarie palatino. 186 lap. Bécs 1670, 1698, és Kassa 1747.

2. Az egész vilagon levő csudalatos Boldogságos Szűz kepei-nek rövideden föl tet eredeti, melyet sok tanuságokból öszve szerzett, és az aétatos hivek lölki üdvösségére kibocsátott Galanthai Esteras Pal Szentséges romai birodalombéli herczeg s magyar országi palatinus 1690. esztendőben. Nagyszombat. 217 lap, 117 képpel.

3. Az Boldogságos Szűz Maria Szombattya, azaz minden szombat napokra való aetatosságok, mellyet azon Szent Szűz Igaz és buzgó hiveinek üdvösségére szerzett Galantai Esteras Pal Szent-séges romai birodalombéli herczeg s Magyar Országi palatinus. 164 lap. Nagyszombat 1691, 1701, Pest 1858, 1861, 1868, 1873, 1880, 1883, 1884 és 1889. — Ugyanez németül Pest 1859, 1862 és 1872. — Ugyanez horvátul Pest 1859, és oroszul Pest 1859.

4. *Via lactea ad coelum ducens, variis precationibus, meditationibus aliisque piis exercitiis ab ecclesia catholica jam dudum*

approbatis ornata, Pauli Esteras sacri romani imperii principis et regni Hungariæ palatini studio, publico devotorum usui exposita 384 és 148 lap. Bécs 1691, 1707, és Soprony 1762.

5. Mennyei Korona, azaz: Az egész világon lévő csodálatos etc. újonnan kibocsátotta 1696. Ívrét 794 lap.

6. Lytaniæ ad Beatam Virginem Mariam. Bécs 1697 és 1797.

7. Lachrymæ B. Virginis suæ immaculatæ conceptionis testæ, seu oratio honori B. Mariæ Virginis sine labe originali conceptæ dicte. 15 lap, 1698.

8. Templum Ssmæ Trinitatis architectrice omnipotentis dextera excitatum seu panegyricus honori Beata Marie Semper Virginis absque macula originali conceptæ etc. Bécs 1699. 17 lap.

9. Litanie omnium sanctorum per totum orbem celebrium ad choros et ordines redactæ, authore Paulo Esteras, S. R. I. principe et regni Hungariæ palatino anno domini MDCC. Bécs 62 l.

10. Hungaria in immaculatam conceptionem B. Mariæ Virginis Magnæ Dominae suæ credens et jurans etc. Nagyszombat 1701. 14. lap.

11. Rosa sine spina ex gentilitiis Eszterhasianæ domus suis decerpta, seu Augusta Mater. Sub auspiciis P. Eszterhasi ab originali labe vindicata. Nagyszombat 1702. 16 lap.

12. Maria virgo de victoria seu Augusta Dei filii mater nunquam victa, semper triumphatrix etc. Bécs 1703. 12 lap.

13. Litanie de sanctis conversis per Celsissimum sacri romani imperii principem ac regni Hungariæ palatinum, Paulum Esteras in peccatorum spiritualem consolationem composita anno MDCCII. Nagyszombat 1703. 50 lap.

14. Maria Angelorum regina ab originali primorum parentum labe hoc titulo vindicata, sub auspiciis Pauli Eszterhas etc. Nagyszombat 1711. 13 lap.

Az ő költségén jelent meg a

«Vellus Aureum devicto dracone divino Jazoni in præmium statutum ex gentilitiis Eszterhazianæ domus ceris acceptum, seu

Augusta Dei mater ab originali labe vindicata (Munificis auspiciis P. E.)» Nagyszombat 1703, 15 lap.

Valamint a

Regina sanctorum omnium, Minden szentek királynéja Boldogsagos Szűz Maria tisztelete, azaz az esztendőnek minden napjaira kiosztott szentek élete. Mellyekben foglaltatnak ugyanazon Boldogsagos Szűznek esudálatos jótéteményi, és hét innepei a változó sátoros innepekkel edgyütt. Melyet irt deákul a Jezus Társaságából való P. Brunner Andras. Most pedig a magyar nemzetnek nagyobb lelki vigasztalására magyar nyelvre fordíttatott és kibocsáttatof a meltosagos herczeg Eszterhazi Pál Magyar ország palatinussa költségivel. Nagyszombat 1698. 547 lap.

Az ő műve a «Trophæum nobilissimæ ac antiquissimæ domus Esterhasianæ in tres divisum partes». Bécs 1700. 350 lap, 171 képpel. A képeket Petrus nevű festő készítette, az Elogiumokat Ritter Pál írta. Ebben olvassuk róla a következő sorokat: «Fessus majorum tuorum decoribus in te plane frangitur calamus . . . frustra laborat exprimere, quod contingere non potest».

Sándor István «Magyar Könyvesház»-ában még egy munkáját említi «Atlas Marianus» címmel, mely II. József alatt a tiltott könyvek közé számláltatott. Szinnyey, ki ezt az adatot a «Magyar Írók Élete és Munkái»-ban felhozza, azt mondja, hogy nem tudja honnan vette Sándor ez ismeretlen munkát vagy annak címét.

Az ő tiszteletére jelent meg a következő című munka:

Inscripti heroum nomina flores in Trophæo illustrissimæ familæ Esterhasianæ a regia Attilæ hunnorum nec non majorum

ejus Scythiæ regum radice, continua rectaque; serie in hæc usque tempora feliciter germinantes, etc. 1674. Bécs. 56 lap.

Továbbá a

«Duodecim Stephani, heroës Ungariæ», Nagyszombat 1681. 60 lap,

valamint az

«Affectus universorum statuum et ordinum regni Hungariæ quos excellentissimo D. D. Comiti Paulo Esterhasi, votis concorditus regnicolarum neo-electo regni Hungariæ palatino demississimo affectu repræsentat academia Tyrnaviensis anno 1681. 34 lap;

végre a

«Carolus I. superatis æmulis Hungariæ rex electus ac honori celsissimi sacri rom. imp. principis Pauli Eszterhasi de Galantha in scenam datus.» Nagyszombat 1712, 24 lap, magyar és latin szöveggel.

Ha végig tekintünk Eszterházy Pál sokoldalú működésén, valóban el kell csodálkoznunk e férfiúnak munkabírásán és tevékenységén. Ő ugyan szerénykedik, midőn az 1698-ban megjelent «Speculum immaculatum» dedicációjában így szól: «Theologum agam? qui a quadragintaquinque jam annis, nonnisi inter tubarum clangores ac timpanarum sonitus, tormentorumque bellicorum tonitrua, gladiosque educatus, ac versatus arma tractari hostium tincta sanguine; subtiles controversias tractem? qui tot annorum spatiis literarium ne in manus quidem acceperim calamum?» S mégis, valószínűs theológus volt, annyi tudással, hogy nem egy pap megirányelhette volna érte.

Vallásos érzületéről a Minden szentek litániája, a Regina omnium Sanctorum, s a Boldogságos szűz Mária szombatja című munkái különösen is tanuságot tesznek, de ugyancsak teszi egész élete, magaviselete. Az ő rendelkezése folytán a család birtokát képező valamennyi vár és kastély kapuja felett minden szombaton lámpát gyújtanak, annak documentálására, hogy ő mily rendkívüli tisztelettel és hódolattal viselte a Boldogságos Szűz iránt. A Patrona Hungariae cultusának nálánál buzgóbb kifejlesztőjére az újabb időben nem igen találunk. Hazafias magyaros érzületét is, nemcsak élete, de írásai, különösen az imént említett művei és a Speculum immaculatum tanusítják, melyekben nem egyszer buzdítja olvasóit, hogy a hazának hű fiai legyenek. Jelszava: *«Pro Deo, rege et patria»*, melyet, mily híven megtartott, egész élete bizonyítja.

Eszterházy Pál barátja volt a tudományoknak és művészeteknek, megalapítója nemcsak családja hatalmának és gazdagságának, de a világhírűvé vált Kismartonnak, s itt csak jelzem, hogy a nemzet által megvásárolt nagyszerű Eszterházy-, most Országos-Képtárnak is ő volt megalapítója, mit bizonyít egy, 1669-ből származó hivatalos becsü-okmány is; alapított továbbá számtalan templomot, vallásos intézményt, kór- és szegényházat, jótevője volt a szegénységnek. Tágas uradalmaiban számtalan plébániát hozott létre, s ellátta azokat

örök időkre a szükséges javadalommal, s azt hiszem nem csalódom, ha állítom, hogy nincs család az országban, mely e czímen oly összegeket költene, mint az övé. Mindezekért emlékét áldva emlegetik ma is. Ennek akartam áldozni én is ez igénytelen munkámmal, mely-lyel talán sikerült némileg hozzájárulnom ahhoz, hogy az ő alakja ama magas talapzatra helyeztessék, a mely őt méltán megilleti.

Megilleti annál inkább, mert az épen most ismerle-tett munkájában, magyaros őszinteséggel kimondja, hogy az ország beteg, s előre látó lélekkel nevezi meg a gyógyszert, melytől az orvoslást várhat. Az általa leírt események fontos történelmi tanulságokul szol-gálhatnak az utókornak.

Valjon történetünk szelleme, a multnak tanításai, erkölcei nem gyakorolnak már befolyást reánk, nem hatják-e már át népünket? elvesztettük-e már a fogé-gonyságot irántok? Bár ne így volna, mert akkor lehet reményünk, hogy a nemzet ismét egységes lesz, és a szétágazások el fognak enyészni. Tanulmányozzák tehát a halhatatlan ősök tetteit mindazok, kikre ifjúságunk nevelése bízva van, mert a milyenné ezt neveljük, olyan lesz a nemzet jövője.

Geometrische Delimitation und Abbildung des
 Ermüßten Lagers Einmahl an dem
 Mühlflusse, welche worden, Anno
 1667. Von dem Thronen abgelegt, als 1667
 den 2. Junij. Von dem Orte, welcher, 1667
 ganz eingelegt, Vorhandt und jantzlich, dem
 West. Von dem Thronen worden, den
 Sacrae, gefolgt, 7. July, 1667, 1667.

